

ירמיה א

א (ה) דברי . כולל כל ענין . דברי נבואה כמו כאן וכן דברי עמוס ;
ודברי חכמה וסברה . כמו דברי קהלת . ומה שכתב רד"ק

כי לכך אמר דברי ירמיהו מפני שכלל במפר הזה גם ספור מה שקרה לו
בעיניו עצמו . הוא מתישב בירמיה ואינו מתישב יפה בעמוס ובקהלת למעוט
מה שסופר בספריהם ומה שקרה להם . מלבד כי לפי זה יותר היה ראוי לומר
דברי יונה . והגיון כי כל א' מהנביאים קרא למפרו העם אשר ישר בעיניו .
ומכאן ראיה כי הנביאים נחזו וסדרו ספריהם . ולא אחרים לקטו נבואותיהם .
כדעת קצת מהחוקרים האחרונים . שא"כ היו המאספים קוראים בשם אחד לכלם
ולא היו משיגים וכותבים מזון ישיהו . דברי ירמיהו . דבר ה' אשר היה אל
השוע . אל יואל . אל יונה . אל משיה . אל צפניה . חזון עובדיה . חזון נחום .
המשא אשר חזה חבקוק . משא דבר ה' אל ישראל ביד מלאכי . הן אחת כי אין
כל דברי הנביאים מסודרים לפי סדר הזמנים ובפרט דברי ירמיהו אשר על כן
אמרו כי אחרים לקטו וסדרו דבריהם ; אמנם אף אם אחת היה הדבר הזה
שאין ספרי הנביאים מסודרים בידינו באותו סדר עצמו שמדרוש הס"פ .
אלא אחרים סדרו דבריהם . לא יאמרו . כדעת אותם החוקרים . שהמסדרים
והמאספים נרעו והוסיפו ומקטו הלשון כאשר ישר בעיניהם . אלא לשון הנבואות
ושם הספרים הם אחת היום כאשר כתבום הנביאים ע"ה : בן חלקיהו .
דעת ר' יוסף קמחי . שזה חלקיהו בן שפן הכהן הגדול בימי יאשיהו . רחוקה
מאד . כי למה לא יזכירו בשם הכהן הגדול . או בשם בן שפן ? : ענתות .
מערי הלויס מתטה בימין (יהושע כ"א י"ח) . רחוקה מירושלם ג' מילין כדברי
יירונימוס . או עשרים רים (Stadia) כדברי יוסף פלאויוס (רו') :

ב) אשר היה דבר ה' אליו . מודיע כאן התחלת זמן שלימותו כמפורש
למטה כ"ה ג' :

ג) ויהי בימי יהויקים . רש"י (ואחריו ק' ב' תיכאלים) פירשו ויהי
נביא . ורד"ק ודון יצחק (ואחריהם י' ד' תיכאלים ורו') פירשו
ויהי דבר ה' אליו . וכל זה לא יתכן . כי הנה ירמיה נבא גם אחר הגלות
(מ"ב מ"ג מ"ד) לפיכך ל"ל טעם ויהי כמשמעו . שהאריך ימים עד הגלות להגיד
שראה בחייו קיום נבואתו . והנה נבא ירמיהו קודם הגלות קרוב לארבעים שנה
ואח"כ לא ידענו כמה :

ד) במדבר אצרך . משרש יצר . ואמר זה לירמיה מפני שידע שיסרב ללכת
בשליחותו לפיכך הודיעו שהוא מוכן לנבואה מן הבטן (רד"ק) ולמשה לא
היה אפשר לומר כן הואיל ולא היה בטבעו מוכן לכך . כמו שאמר לא איש
דברים חכמי . ואז לא היה נער אלא זקן וישים : נביא לגוים . לישראל ולחזמות
לא שילך וידבר אל החזמות . אלא בדברו לישראל יזכיר מה שאירע לקצת החזמות :

(ז) על כל אשר אשרך. אל כל מקום שאלחך. כמו ורוח ה' יאחזק על אשר לא אדע (מלכים א' י"ח י"ב) והטעם (כדברי ד"ק) כי בעצמות בזה לו הנבואה נחמלה והיה רצון האל לשלחו לירושלם להוכיח גם המלך והשרים :

(ח) בפניהם. מפני אנשי יהודה ואעפ"י שלא הזכירם עדיין הדבר למד מענינו וכן למטה (פסוק י"ו) ודברתי משפטי אומם וגו' ועדיין לא פירש על מי הוא מדבר ולכסוף פירש לתלמי יהודה לשריה לכהנים ולעם הארץ :
(ט) ויגע על פי. הפעיל. הגיע ידו. עשה שחגע ידו על פיו ואמר לו הנה עתה נחתי דברי בפוך. והכל במראה הנבואה לחזק את לבו לדבר אל העם :

(י) הפקדתיך על הגוים. כמו ויפקידוהו על ביתו. נתינת רשות על דבר לעשות בו כרצונו. והטעם אחר שנחתי דברי בפוך הנה כל מה שתדבר יהקיים הן לעובד הן לרע והרי זה (דרך משל) כאלו נחתיך שליט בגוים ובממלכות לעשות בהם כחפץ : לנחוש. משל לקוח מעקירת הנביעות כמו ולנעו על נטיעתן וכן למטה (מ"ב י') ונטעתי אחסם ולא אחוש : ולנחוש. הוא על הבנינים והוא הפך לבנות :

(יא) מקל שקד אני רואה. הכירו בעלהו ובפרטיו (רו') ולא כדעת ד"ק (ואחריו ר"מ אבנריק) שלא היה זו עלה ובכל זאת הכירו ושעל כן אמר לו היטבת לראות. כי אין היטבת לראות שבה לו על שהבחין והכיר המקל אלא כאומר יפה הראיתך מקל שקד. כי כן יהיה שאשקוד על דברי והנה דבר הגון ולדק ראית :

(יב) כי שוקד אני. לשון הנופל על השלשון. ואין הכוונה כי ממחר אני לקיים דברי כמו השקד שממחר להוציא פרח. שח"כ הי"ל כי ממחר אני. כי אמנם אין שרש שקד מורה על העשייה מהר כ"א על ההשגחה על הדבר בלא התרשלות ובלא שכחה. וגם הענין הזה לחזק את לבו שלא יירא מלדבר אל העם. כי לא יטוש ה' את הדברים אשר ישים בפיו. לעשותם :

(יג) סיר נפוח. מעלה עשן ברתוחו ודוגמתו מנחירו יאחזק כדוד נפוח (איוב מ"ח י"ב) והסיר הוא משל לעיר הבאה במצור על דרך היא הסיר ואנחנו הנשר (יחזקאל י"א ג') : ופניו מפני צפונה. מלת מפני לא תתפרש בדיוק לפיכך כ"ל שהיה כתוב מפני כלומר מפנים כמו מדרך שער העליין אשר מפניה צפונה (יחזקאל ט' ב') ולענין פירוש המליצה נ"ל כפירוש ר' יוסף קמחי. כי הלא שהיו מכניסים בו האש תחת הסיר היה ללד לפון וזה היה סימן שהמבעיר אש המלחמה והרעה יאחזק מצד צפון. והנה כשאל לו עתה אחת רואה. לא שאל לאיזה צד הוא פונה. ולא היה לו לירמיהו להשיב על זה ; אמנם להיות שהכל היה במראה הנבואה. גם תשובת ירמיהו היתה כרצון האל :

(יד) מצפון. מבבל. והנה בבל איננה לצפון א"י כ"א למזרח וכתב הסכך

בושארט כי הנאים מבבל לא"י היו נריכים ללכת דרך דרך רבנה וחמת
 סהן ללפון א"י. זה מפני המדבר שבין בבל וא"י. ועדיין קשה מה שכתוב
 אחר זה הנני קורא לכל משפחות ממלכות לפונה כי זה לא נאמר בבחינת דרך
 בואם אלא בבחינת מקום מושבם; לפיכך נ"ל כי אנשי יהודה בראותם שהנאים
 מבבל באים אליהם מדרך לפון. חשבו כי באמת תכונת ארצם לפונית לא"י. והכתוב הולך
 לדבר כלשון העם. שאם היה אומר להם ממזרח לא היו מבינים שהכוונה על בבל:
 (טו) ובאו ונתנו איש בסאו וגו'. ד"מ כאלו האל קורא לאנשי לפון לשפוט
 בינו ובין איש יהודה והם יכינו מושבם בשער העיר כמשפט השופטים
 (וכן מלאמי אח"כ שהיה דעת י' ד' מביאילים):
 (טז) ודברתי משפטי אותם. אריב עם אנשי יהודה ואוכיחם על מה
 שחטאו לי. ואח"כ אנשי לפון יגזרו עליהם את הדין ויעשו בהם משפט כתוב:
 (יז) אך תחת... פן אחתך. לשון נופל על הלשון. הראשון ענין יראה
 ופחד והשני ל' שבר כתרונמו. וכן בתרגום סורי (מיבאסט' שמיט ורוז'):
 את כל אשר אנכי אצוך. אנכי. נראה כמיותר. ובא למזק את
 לבו כלומר התבונן מי הוא המלואה כי אנכי הוא:

ב.

(ג) זכרתי לך חסד נעורייך. החסד הוא באהבה. והסן הוא בנאהב
 (עין פירושי בבראשית ל"ט כ"א ולמטה י"ז י"ג) וכאן הכוונה זכרתי
 לך החסד והדבקות שהייתי דבק בך בימי נעורייך והזכרתי אותך בימי כלולותיך
 ולפיכך חף חס אענישך. הנה חסדי מאתך לא ימוש. וקדש ישראל לה' וגו'.
 ומכל מקום הנני מוכרח להוכיח אתכם על פניכם ולומר לכם מה מלאו אבותיכם
 בי עול וגו' וגו'. ויונתן ורש"י (וגו' ואחרים) פירשו חסד נעורייך דבקותך בי
 בימי נעורייך. ונ"ל כי דבקות האדם באל לא חקרא חסד. ואעפ"י שהאובד את
 ה' נקרא חסידו [לאיש חסידך. אספו לי חסידיו. כי טוב נגר חסידך. וזולתם]
 מכל מקום לשון חסד לא נמצא רק בין אדם לאדם או מהאל לאדם ורק בדורות
 האחרונים (בנחמיה ובדברי הימים). אולי נקראו מעשי חסידות שבין אדם למקום
 בשם חסדים. וגו' הביא כי חסד חפצתי (הושע ו' ו') להוראת החסידות והוא
 שבשם. והנכון כפירוש רד"ק. והנה הנביאים היו מלמדים את העם כי חסד
 יספך האל ולא זבח ושרעת אלהים אינה אלא לדעת כי הוא עושה חסד ומשפט
 ונדקה בארץ ושבאלה הוא חפץ. כי דרך ה' (בראשית י"ח י"ט) אינה אלא
 לעשות נדקה ומשפט. ונראה כי כשבעלו הנביאים נפלו המון ישראל בטעות
 גדולה וקראו חסד וחסידות למעשים שבין אדם למקום. והנה קורס שיתחיל
 להוכיחם ולחייב עליהם ראה להודיעם שאם יענישם לא יהיה זה משנאתו אותם
 כי עדיין חביבים הם בעיניו: רבתיך. זכרתי לך לכתך אחרי במדבר כלו'
 זכרתי מה שהבטיחך כשהוצאתיך ממצרים. וגם מה שאת היית דבקה בי והולכת
 אחרי במדבר. ולדעת תלמידי מוהר"ר אח"א מלבוב גם זה חסד האל עם ישראל

כל' זכרתי מה שהייתי מוליך אותך במדבר. באופן שהיית הולכת אחרי במדבר :
(ג) קדש ישראל לה' ראשית תבואתו. ישראל הם לה' כקדש וכתרומה
שאלוהים חייבים עליה מיתה. כאלו ה' הוא בעל השדה וכל הגוים הם
תבואת שדהו וישראל הם התרומה וראשית התבואה. ואם יבא אדם ויחלל משאר
תבואתו יש לו תשלומין. ואם יחלל מן התרומה הוא חייב מיתה : יאשמו .
פי' בראשית מ"ב כ"א. ורו' פירש הפסוק הזה לשעבר. קדש היה ישראל לה'
בדור המדבר. אך באמרו בסוף הפסוק נאום ה' משמע כי גם עתה הדבר
כן הוא. וכל זה לא יתנגד למה שהוא עתיד להוכיחם ולחייב עליהם. כי הכוונה
שלא ירע להם אדם מבלעדי בורת האל. ורק בשיעור אשר תגזור מדת דינו ולא
יתאסס ולא ינעלם לכולם :

(ה) מה מצאו. כאן תחלת התוכחה. ותלה הקלקלה בתבואתם הקדמונים
שהתחילו לזנות מאחרי ה' ומסס כמשך אח"כ להוכיח את בני דורו :
עול. הפך אמונה כמו אל אמונה ואין עול וכן לא תעשו עול במשפט במדה
במשקל ובמאורה : וידכו אחרי ההבל. זו רעה אחרת. ולמטה מפרש כי שמים
רעות עשה עמי :

(ו) איה ה'. אנה עזבנו. כלומר השליכונו אחרי גוס ולא זכרנו : בארץ
ערבה ושוחה. רו' פירש שם זה שוחות ו"ו וגומות. וא"כ היל"ל
בלי. ול"כ ארץ שוחה ארץ קבר. שחול. ארץ שהיושב בה כאלו הוא בקבר ובמקום
אשר לא יחיה אדם שם. והנה הזכיר תחלה ערבה שהוא כמשמעו ואח"כ שוחה
שהוא לשון מושאל. וכן אח"כ הזכיר תחלה ארץ ליה כמשמעו ואח"כ ללמות
שהוא לשון מושאל. שענינו חשך גדול והושאל על כל מקום נורא ומפחיד :
(ז) ואביא אתכם. היל"ל המביא אותנו אל ארץ הכרמל. והפסיק הענין
כדי להתחיל בתוכחה ושם הדבור בפי האל. ואביא אתכם. עם האבות שבבר
מחו מדבר ותחילה הזכירם בל' נסתר [מה מלאו אבותיכם וגו' ולא אמרו וגו']
ועתה "מדבר עמכם לנכח : ארץ הכרמל. כל ארץ טובה נקראה כן ע"ש הכרמל
שהיה הר טוב ונחמד. ורו' וגו' אומרים כי כרמל היה מתחלתו שם כללי נגזר
מן כרם והיה ענינו ארץ טובה ואח"כ הונח ביחוד להר הכרמל. ואני אומר
כי כרמל נגזר מן כרם אל וי"א מן כרמל : ונחלתו שמתם. בטפחא
מרכא (רע"ח) :

(ח) ותופשי התורה. אנשי הסוראה. כמו תופשי המלחמה (במדבר ל"א
כ"ז) שנקראו ג"כ אנשי המלחמה (שם כ"ח). הדבקים במלאכה מיוחדת נקראו
תופשים אותה (שנורריר ורו') : לא ידעוני. לא שמו לב אלי כאלו
מעולם לא ידעוני. כעס האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו ואת אחיו לא הכיר
ואת בניו לא ידע : הדועים. המלכים והשרים : והנביאים. הצוחקים והמדברים
אל העם. ואין תחלת הוראת שרם נבא הגדת העתיד כי אם [כרעת רש"]
דבור אל העם :
(ט) לבן עוד אריב אתכם. אפקוד עליכם עונכם כמו הוא יריב את ריבם

אחך (משלי כ"ג י"ח) וכן חרגס יונתן : ואת בני בניכם אריב. המפרשים פירשו על העתידים להולד כי ידע ברוח הקדש שגס הם יחטאו. וזה רחוק צמי שיתחיל להנבא שיאמר אל העם ידעתי כי לא תשמעו לי. ואין הענין כן במשה שאמר קרוב למותו כי ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחיתון. ויונתן חרגס אם יעשו כמעשיכם. וא"כ יהיה המאמר אך למותר. ונראה לי כי באמרו עוד אריב אתכם עם האבות שכבר מתו דבר ולהם אמר ואת בני בניכם אריב והכוונה על אלהם העומדים בימי ירמיה. וי"ו ואת בני בניכם איננו לחזור אלא לפירוש ונמות הרבה :

(יא) איי בתיים. אי קפרוס ושאר האיים אשר למערב א"י : וקדר. שם משפחה ממשפחות הערביים למזרח א"י : הן היתה בזאת. היתה כזאת. מלת הן שגורה בל' ארמית להוראת אם [וכען הן על מלכא טב יתבקר בבית גמול עזרא ה' י"ז] וגם להוראת ה [הן אחי די מן כרם מלכה. שם בס] וכן בעברית. והן לא יאמינו לי. הן נזכר את תועבת מצרים. ותלמידי שמשון ייטילומו ע"ה. אומר כי אולי היה כתוב הנהיתה כזאת כמו הנהיה כדבר הגדול הזה. ובאמרו כי עברו איי כתיים וראו וגו' אינו מדבר לישראל אלא למי שיהיה כעס חוקי ידים רפות (ישעיה ל"ה ג') וחברו (ע' שם רד"ק) ועל ישראל מדבר בל' נסתר. ועמי המיר כבודו. כי שתיס רעות עשה עמי וגו' :

(יב) שערו. לשון סערה : חרבו. ל' חרבה. ומורה ג"כ תמיהה כחבריו שנים ושאה ע' פירוש ברא' ח' ב' :

(יג) בארות. לקבל מי המטר. והם עשויים בבנין. ואם הנותל נשבר המים נבלעים בקרקע :

(יד) העבד ישראל. וכי ישראל עבד הוא או בן השפחה שולד בעבדות והלא בן חורין הוא ואיך היה לבו ? ונ"ל שאמר זה על מה שהיה בימי מנשה שבאו שרי הנבא אשר למלך אשור והגלו את מנשה (ר"ה ב' ל"ג י"ח) : (טו) עליו ישאגו בפירים. הם שרי הנבא הנ"ל : וישיתו ארצו לשמה. זה לא נזכר בד"ה. אבל רחוק הוא שיאסרו את המלך במחשבים ויוליכוהו בשבי. בלי שהיה שם מלחמה ושבר גדול בעם : עריו נצתו. ענין חרבה והמלה משרש נצת ומענין שרש נצה כמו עריך תלינה (למטה ד' ז') להשאות בליס נליס (ישעיה ל"ז כ"ו). ורז' אומר כי לפי הכתיב נצתה הוא על משפטו משרש נלה ובא הפועל בלשון יחיד אחר שם רבים נקבה : כמו בנות לעדה עלי שור. גם בהמות שדה תערוג אליך (יואל א' ב') ומעלתו ענתה בנו (ישעיה נ"ט י"ב) שאל נא בהמות וחורך (איוב י"ב ז') ואחרים. וכן המנהג בל' ערבי. וכל זה אינו שוה. כי מלאנו : למטה כי נלחו מבלי חיש עובר (ט' ט') והוא כתוב בוי"ו. ע"כ כל שאין מנוח מהדורות כי אמרו לפעמים שרש נלח להוראת שרש נלה. ורש"י (וגו') פירשו ענין שרפה אך העדר מלת באש ומתיכות מלילת מבלי יושב מורים שהוא ל' שמתה כתרנומו :

(טז) נף Memphis : תחפנחס. Daphnes Pelusie שחוקן במצרים

ירעוך קדקדך . ירעו על קדקדך . קוליום פירש יכריחוך למרוט
שער ראשך. לייסטי רוח' ואחרים פירשו ישימוך קרחה ול"כ דרך מליצה כמ
על גבי מרשו חורשים, כך ירעוך קדקדך ירכצו אותך : תחת כפות רגליהם
כאלו קדקדך יהיה להם מקום מרעה. והבזפרשים פירשו ענין רציצה אך לפי זה
היה ראוי להנקד ירעוך כמו חרעס בשבט ברזל משרש רעע. ועוד אין רציצת
הקדקד נמשכים : עס יתר : הנה אחר שהוא דרך משל ומליצה. וטעם
הכתוב הזה כמו שמפורש בסוף הסימן בס ממצרים תבושי כאשר בוסת מאשור
ול"ל שהיו קצת מן העם חפלים לברות ברית עם מלך מצרים ולבטוח בו
שיושיעם בעת צרתם :

(י') **הלא זאת תעשה לך** . תעשה לשון נקבה חוזר לעזבך שהוא מקור
כמו הנקלה בעיניכם התחתן במלך (ר"ק ורו') חלא שאין הגדון דומה
לראיה כי שם הכוונה הדבר נקל הוא התחתן במלך ובה התאר בל' נקבה כמו
קטנה או גדולה שענינו דבר קטן או גדול. ואפשר ליישב כי גם פה הכוונה
הלא זאת תעשה לך הדבר הזה שאת עושה כלומר עזבך את ה' : בעת
מוליכך בדרך . בעת שהוא מוליך ארצתך תמיד בדרך הטובה והישרה ואת
עזבת אותו ללכת בדרכים אחרים למצרים ולאשור וכמו שמפרש :

(י') **ועתה מה לך בדרך מצרים רגו'** . ל"ל מה צורך לך לנשות מעל ה'
ולשים בטחונך בבשר ודם ? מה צורך לך ללכת בדרך מצרים לברות
עמם ברית לשמות מי יילום. כלומר לקבל תועלת משם. ומה צורך היה לך
לשעבר ללכת בדרך אשור לברות ברית עמם. לשמות מי סנהר הדגול שהוא פרת
כלומר לקבל תועלת מהם. והנה הזכיר התחברותם עם מלך אשור לרמוז כי
כמו שאבותיהם כרתו ברית עם מלך אשור ובטחו עליו שיושיעם ואח"כ נהפך
להם לאויב כן יקרה להם עתה בבטחם במצרים ולזה נזכר דברי היצקיר
אמנם לייסטי גרוטיוס ורו' פירשו דרך על עבודה זרה. וסוף הסימן כי
מאס ה' במצטחקי מסייע לפירושי : שחור . כן נקרא נהר יילום וכן בל' יוני
Melas שענינו שחור ע"ש שחרות ועכרות מימיו (י' ג' וואסיוס
ורו'). והנה גם מימי יילום גם מימי פרת עכורים מאד. ואינם ראויים לשתייה
אם לא יסגנו אותם היטב (Harmer) ולפיכך אומר כאן דרך לעג לשמות מי
שחור לשמות מי נהר. והכל כנגד אותי עזבו מקור מים חיים :

(יט) **תיסרך רעתך** . ל"ל הלא תמה שרצית שבטחונך באשור לרע לך. היה
ראוי שרעתך עלמה תיסרך שתקרי מוסר תמה שגרמת לך רעתך וכמו
שמפרש אח"כ ודעי וראי ונ' :

(כ) **כי מעולם שברתי עלך** . כשהוא תיך ממצרים כדי שתהיו עבדים לי כמ"ש כי
עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים. ועם כל זה לא חבית לשמוע
לי ותאמרי לא אעבור כלומר אחר שנאלצתי משעבוד מצרים אין רצוני לעבור
משעבוד זה לשעבוד אחר רק אהיה כפשי. וכתוב לא אעבור. והענין אחר
והמפרשים פירשו לא אעבור עוד על דבריוך אך אשתע בקולך אמנם אין זה

ירמיה ב

נקשר יפה עם סוף הפסוק. ורוח' ולפניו י' ד' מיכאילים ואחרים
פירשו שברתי ונתקתי כאלו היו"ד יתרה [כמו למטה כסוק ל"ג למדתי את
דרכיך וכן ד' י"ט שמעתי נפשי וזולתם] והכוונה את שברת עלך ונתקת מוסרותיך
ותאמרי לא אעבד (ברל"ת); ונ"ל כי לפי זה היל"ל שברתי עול נתקתי מוסרות
בלא כנוי כמו למטה אך המה יחדו שברו עול נתקו מוסרות (ה' ה') או
שברת עולי נתקת מוסרותי. כמו ננתקת את מוסרותי ונשליכה ממנו עבותימו. אך
שברתי עולך נתקתי מוסרותיך היא מליצה כמליצת ואשבר מוסרות. עלכס (ויקרא
כ"ו י"ג) ומוסרותיך אנתק (ירמיה ל' ח') ומוסרותיך אנתק (נחום א' י"ג) ויזיחם
מחשך וללמות ומוסרותיהם ינתק (תהלים ק"ז י"ד) שנינו כלם הולאת אחרים
משעבוד. ותלמידי מוהר"ר אהוד לולי מוסיף כי לא יתק שהנביא עלצו בדברו
בשם האל יקרא עבודת האל בשם עול ומוסרות : את צועה זונה. יפה
פירוש שרש נעה ל' ג' שרידיר על פי לשון ערבי שעינו נעים. כריעה
וכניפת הגוף וכאן אמר ל' כריעה במשל על הזנות ובגמל על עבודת האלילים :
(כא) בלה זרע אמת. כרס אשר כלו זרע טוב. אשר כל יודעו יחשוב שלא
יתכן שלמחו בו באושים. כשהנטיעה עושה כתקנת הזרע והנוטע אז
נקראת זרע אמת. וכשהענין בהפך נקראת מכשפת כמו כחש מעשה זית. ותירוש
יכחש זה : סורי הגפן נבריה. רד"ק ודון יצחק פירשו סורי ענפים ובריס
המסירים אותם להזות רעים. ורוח' פי' שם מפשט degenerationes. וי' ד'
מיכאילים הניה סוריה גפן נכריה. ודמה לל' ערבי שוריה שהוא מין נטיעה בלתי
יודעה בלמנוס. והגהתו קרובה בעיני. אך ל"ל לפרש סוריה מל' ארמית סרא
סרי שעינו כמו בעברי באש. והנה סוריה היא גפן באשים (ע' ישעיה ה')
והנה הענבים נקראים באושים והגפן עצמה נקראת סוריה :
(כב) בנתר. הוא הנקרא בערבי נטרון והוא מין alcali fossile ונמצא לרוב
בארס ואשור ומצרים. ופליזים ושאר הקדמונים קראו לו nitrum ועושים
ממנו צורית לכבס הבגדים (יוחן ד' מיכאילים ורוח' וע' ג"כ אינלך ארט'
נאפרוס) : בורית. י' ד' מיכאילים וגיו' אומרים שהוא פאפאשא
ויירומים אומר שהוא מין עשב וכן בתרגום המיוחס לע' זקנים מתורגם מין
עשב : נבתם. מל' כחש בארמית ובלשון חכמים. עונך עומד לפני כחש קשה ובלתי
עובר בכביסה והנה המקרא קר' אס תכבסי בנתר לא יועיל לך כי נכחם עונך
לפני. וענין הפסוק הזה אינו כלל (כדעת רד"ק וכדעת המדרש שהביא) אס
תטהרי עצמך בתשובה לא יועיל לך. חלילה לאל מזה. אך הכוונה (כפירוש דון
יצחק) אס תחשבי להנקות מבחח ולהסתיר ממני עונך לא יועיל לך כי הנה
הס נגד עיני וכמו שאמר איך תאמרי לא נעמאתי :
(כג) ראי דרכך בגיא. בגיא בן הנזק שהיו שורפים שם את בנייהם למולך
(רוח' וגיו' וכן מלאה כוונת התרגום המיוחס לע' שתרנא Polyandron
מקום רבוי בני אדם כלו' בית הקברות) : בברה. גמל נקבה צעירה לנשים :
משרבת דרביה. המועה כס וכה מפני תאוה לזכר : משרבת. שרש

שרך קרוב לשרש שרג. וממנו שרנים וישתרגו עין סבך (נ"ז) והטעם שאינה
הולכת בדרך ישרה אלא לכאן ולכאן ברהנה דרכיה נסבכים זה בזה :
(כד) פרה למור מדבר . אחר שהמשיל ישראל לבכרה קלה המסרכת דרכיה
ומטעה כה וכה המשילס לפרא הוא חמור הזר וכאן הכוונה על נקבה
והנה הפרא הוא רגיל לשכון רחוק מצד היישוב כמו שכתוב פרא בורד (הושע
ח' ט') אבל כשיגיע החדש שהוא ערב יחס שלו הוא יוצא ממלפזיו לבקש צח
זוג וכן חלא הנקבה לבקש בן זוגה. וכעין מה ששורר ווירגיליוס על נקבות
הסוס בעת יחס (Georg. III 250) Superant montes et flumina transant
זה טעם כל מבקשה לא ייעפו במדשה ימלאונה. כי באותו דש חלא ממלפזיה
ותמעה כה וכה ואז נקל ללכה : באות נפשה . בעת תאותה למשגל .
שאפה רוח . לקרר החמימות שבקצרה : תאנתה . לשון חמימות נגשר
אני בערבי (ל' ג' שרדיר) :

(כה) מנעי רגלך מיחה . רש"י ודר"ק יחק פי' מנעי עצמך מע"ז שלא תלכי
יחק בגלות. ודר"ק פירש מנעי עצמך מלכת בדרכים רחוקים להעזר מן
האומות. ורש"י ולפניו אוריווליוס פי' שהוא לשון נקיה כלומר אל תזני עוד
אל חגלי ערוך . וכל זה רחוק מה משך המשל. ול"נ כי אחר שהמשיל חזת
ישראל לבהמה וחסה הטועה כה וכה ר' מר עתה. אני אמרתי לך אל תחעי כה
וכה באופן שתחיה רגלך וימלא גרוך כגרוכ הדרך אך הרגעי ושקועי ודבקי בלי
וזאת נראית כוונת ח' יונתן : ותאמרי נואש . לשון ייאוש. אין תועלת
בכל מה שתאמר אלי :

(כו) בן הובישו . היה ראוי להם שיבשו (רד"ק) כמו הובישו כי תועבה
עשו גם בזה לא יבשו (למטה ר' ט"ו וח' י"ב) ומלת הובישו משרש יבש
ומענין שרש בוש :

(כז) ילדתי . ילדתנו קרי. להשוותו עם תחלת הכתוב וסופו שהוא ל"ר
אך אין ספק שכוונת הנביא לומר ילדתי לשון יחיד. כי אמר אבי אתה
ולא אמר אבינו אתה וקמץ התי"ו הוא זר (כי הוא ראוי חירק או לירי) וכמהו
משבועתך אשר השבעתנו (יהושע ב' י"ז) : ובעת רעתם יאמרו. אלי. וזה
הוא מה שהיה ראוי להם להיות בושים :

(כח) יקומו אם יושיעוך . אם יש יכולת בידם להושיעוך אמור להם שיקומו :
(כט) למה תריבו אלי . מה יועיל לכם אם תריבו עמי לומר לא חטאתו
כ"כ כמו שאתה אומר. כי אמנכ כן הוא כי כלכם פשעתם בי :

(ל) רשוא הביתי את בניכם . י"ל שאין הכאה זו לשון הריגה. כי אחר
שימחו לא יקחו מוסר אלא היר' מכת מוסר כמו שמכים את הילדים
כטעם מהכות כסיל מאה (משלי י"ז) לך תכה ופתי יערים (שם י"ט כ"ה)
ובאמרו את בניכם המשיל הגוי כלו לילדים שלא הועילו להם המכות : אמרה
חרבכם וגו' . ואך יועיל הכות אתכם ואחס מחקומתים נגד מוכיחכם והורגים
אותם ג"כ :

(לא) הדור אתם ראו דבר ה' . מדבר פס כל בני עולם אשר באותו דור וקורא להם להחזון במה שהוא בא לומר בדבר ה' : המדבר הייתי לישראל . וכי לא הטבתי ולא הועלתי להם כאלו הייתי להם ארץ מדבר : מאפליה . לשון אפלה ושם האל בסוף המלה כמו שלהבתה הררי אל : רדנו . רד"ק ודון יצחק פירשו לי ממשה יש לנו מלכים ושרים ורש"י פי' נדלנו ממך לשון הרודה פת מן התנור ויונתו תרגם איטלעלא וכן פי' לי נ' כרידיר ואחריו רז' וגו' על פי לשון ערבי ראד . הליכה כה וכה ונפל על הבהמות והחיות הרועות בשדה ומחפורות הגה והנה , ומנחם פירש לי ירידה כמו והיום רד מאד (שופטים י"ט י"א) וכן תרגם עקילם התרחקנו וכן יירונומוס וכן כל כי אחר שאמר המדבר הייתי אס ארץ מאפליה אמר מדוע אמרו לי עמי . סוף סוף יאלצו מחוכך ארץ מדבר ומאפליה (בדרך שאדם אומר בשעה שהוא נמלט מסכנה גדולה) וכל כך אצלנו שמחים על זה שלא נשוב עוד לבוא אליך . ולפירוש שרידיר יראה שהיה ראוי שחיה המלה בלשון עתיד נרדף מלבד שלא מאלו לשון זה בכל המקרא :

(לב) עדיה . קשוריה . לקוח ממליצת ישעיה מ"ט י"ח : ועמי שבחוני . אחר שהייתי כבודך ומפארתם יותר מהעדיים לנשים וכמו שאמר למעלה ועמי המיר כבודו . וגם כאן באמרו המדבר הייתי לישראל יש במשמע כי בהפך מזה היה להם לישועה ולתהלה ולתפארת :

(לג) מה תיטיבי דרכך . לפני לבקש אהבתי וכמו שהוא אומר למטה ותאמרי כי נקיתי אך ^{לך} שב אפו ממני (לורו' די דיו) : לבן . אם יועילך זה הגה אז גם את הרעות למדת את דרכיך . תלמדי את כל הנשים הרעות לעשות כמעשיך ולהיטיב דרכן למראה עינים כדי לפתות את בעליהן המשיח ישראל לאשה ואמר הרעות . על הנשים הרעות הטאפות מתחת בעליהן והטעם הלא אם אתפתה לחלקלקותיך נמאצתי מחזיק ידי עוברי עברה :

(לד) נפשות אביונים נקיים . נביאי האמת שנהרגו : לא במחזרת מצאיתם . לא באו לחסור כחך כדי שתהיה הריגתם מותרת כלו' לא בקשו להרע לך אלא הוכיחוך בשמי : כי על כל אלה . רש"י (ורו') פירשו אלא הרגת אותם על כל הדברים האלה שהיו מוכיחים אותך . וזה רחוק ול"ל שהוא מקרא קצר . סתם ולא פירש והטעם כי על כל אלה הגי' נשפט אותך ואענישך ועיין בפסוק שאמר זה , ודעת שורריר דאטעי ואחרים כי הוא מחובר למקרא שלמטה כי על כל אלה אמרת כי נקיתי ולפי זה אין טעם למלת כי והיל"ל ועל כל . וגם וי"ו ותאמרי לא תהכן :

(לה) ותאמרי כי נקיתי . אחר שהתחיל לומר כי על כל אלה הגי' נשפט אותך הפסיק לומר כי מלבד הטאחת הגה הם מוסיפים טאחת באמרם לא הטאחי . ואמר כי יותר ממנה שראוי לו להענישם על הטאחת ראוי לו להענישם על אמרם לא הטאחי . ובאמרו אך שב אפו ממני . משמע שהיו באים לבית המקדש והיו מקריבים קרבנות להשיב חמת אל והיו אומרים לא הטאחי לא שלא חטאו לשפבר אלא שאינם חוטאים עכשו . וגם עכשו היו עובדים אלילים

ירמיה ב ג

אך היו ג"כ מכבדים את אלהי ישראל וזהו מה מטיבי דרך:
(ט) מה תזרי: לשון זלזול רש"י (ויירונימוס) מה יועיל לך מה שאת
מזלזלת בכבודך מאד לשנות דרך ומנהגך כדי למנוח חן בעיני העמים
למען יכרתו ברית עמך: גם במצרים שאת נועמת בהם: באשר בושעת
מאשור. שקרא אחז למלך אשור שיטעמו מאפרים וארם ואח"כ בא עליו
סמריב ולולא ה' שהיה לנו היה מגלה את יהודה:
(ז) גם זאת זה. מהעם הזה שאת מבקשת עזרתו והוא מנרס. עיין למעלה
פסוק י"ח: וידרך על ראשך. סימן חבלות ובושה כמו בחמר ותשם
ידה על ראשה (ש"ב י"ג י"ט):

ג.

(ח) לאמר. המלה הזאת קשה מאד במקום הזה וי' ד' מיכאילים אמר כי
חסר ויסי דבר ה' אלי: הן ישלח איש את אשתו. כמפורש בתורה
(דברים כ"ד ח' .. ד') שהבעל אסור להחזיר גרושתו אחר שנשאת לאחר: הרא
חנוף תחנוף הארץ ההיא. שאם יהיה הענין הזה עומד יהיו בני אדם
מחליפים נשים זה לזה לזמן מה ומתחלקלנה מדות יושבי הארץ וכן אמר בתורה
כי תופנה היא לפני ה' ולא תחטא את הארץ. ולענין חטאות הארץ ע' למטה
פסוק ג': ואת זנות רעים רבים. הלכת אחרי אלהים אחרים: ושוב
אלי. מקור. הימנע שחשובי אלי עוד? לא לפי דין. ורוח' ואחרים מחכמי הגוים
לא הבינו כלל ענין הכתוב הזה. ושנרדיר חמה על הכתוב הזה מאד איך
ירמיה שהיה מוכיח את העם על כל חטאתם איך יזכיר כדבר אסור שישוב
אדם לקחת אשתו אחר שלוחה. וע"כ פירש ואמר כי הנביא ערצב המשל עם
הנמשל כי האשה משל על הארץ והארץ משל על העם והי"ל הלא חנוף תחנוף
האשה היא והמכיס עמו רוח' ולפני שניהם כתב בדבריהם יירונימוס. והנה המפרשים
כלם רש"י ורד"ק ודון יצחק הבינו הענין על אמתתו. והכריע האלה נראה שלא
הבינו דבריהם כי לא הזכירו כלל ומשכשו השבט הגדול הזה:

(ב) שפיים. הרים ונבעות נשאות ע"ש שהיו עובדים את אלהיהם על ההרים:
ישבת להם. הממנות להם: להם. לרעה ומאבהב: בערבי במדבר
שהוא עומד על הדרך ומלפני מתי יעברו עובדי דרכים למנוח להם ולקנות
מהם (רד"ק); ורוח' ואחרים אומרים כדי לגזול ממנם וי' ד' מיכאילים אומר
כדי לאספס אל ביתו. ועוד יש לומר בערבי במדבר אינו דבק עם ישבת להם
אלא סיית תועה אחריהם כה וכה בערבי במדבר. וכעין שאמר בכרה קלה.
פרה למור מדבר:

(ג) וימנעו רביבים. לא אמר שהאל הפגישם אלא שמעצמו נהיה הדבר
הזה וזה פירוש ותחניפי ארץ שאמר בפסוק הקודם. כי זה עומק ענין
מנפות הארץ שהיא משחמת דרכה ליושביה ותמנע פריה מהם. וכן אמר ישעיה

(כ"ד ה') והארץ חנפה תחת יושביה כי עברו תורות וגו' אבל תירוש אמללם
בפן וגו'. וזה ג"כ ענין ולא תחניפו את הארץ אשר אתם בה כי הדם הוא
יחניף את הארץ ולא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם דם שופכו (במדבר
ל"ה ל"ג) וכן וחנקו הארץ ברמים (מהלים ק"ו ל"ח). והנה לא יחס הענין
לה' ואמר וימנעו רביבים. לא ואמנע. כי נראה שגם האומות היו מאמינות בענין
הזה שהטמאים הגדולים גורמים חנקות הארץ והשחתתה. ואיננו ענין פרטי
שייחסם לחללי העברים בפרט. ואולי מענין המבול נמשכה האמונה הזאת או
מאמונת נדקת החלשים שלא יעשה עולה ולא יענה מלכו ולפיכך כשהיה חיזה
מקרה רע בעולם היו חוקרים ובודקים ^ל חיזה חטא גדול נעשה בקרב העם חס
ידוע בכל הנוס הקדמונים. ולפי זה גם מה שכתוב למעלה הלא חנוף חנקו
הארץ היתה ענינו תשחת הארץ עלמה בהשחת דרכי יושביה. והנה מה שאמר
ותחניפי ארץ הוא לפי המשל שמדבר באשה ^ל זונה והונות מחניף את הארץ.
אך לפי החמת אין הכוונה אלא על ע"ז ואין עבודת האלילים מחזקת את הארץ
ולפיכך אמר לפי המשל וימנעו רביבים. ולפי הנמשל היל"ל ואמנע רביבים כי
המעשים על עבודת האלילים אינו אלא חללי ישראל וישראל לדרם ולא באומות:
(ד) הלא מעתה. ועתה אחר כל מה שעשית את חושבת לפתוחני כמעשה
אשה מנאפת שעושה נענועין לבעלה והנה את אומרת לי חבי וחלוק
נעורי ותחשבי לכפר פני בדברי שקר. והכוונה על בואם אל בית ה' בלב ולב
ובלא תשובה שלמה ובלא עזיבת החטאים: אבי. הוא לי כבוד וחבה כאחר
וכן אומרים לכל מי שמכבדים אותו וגם אוהבים אותו. כי שמים חלה באב. וכאן
האשה המנאפת המבקשת לפייס את בעלה אומרת לו. חדוני אוהבי: אדוק.
מודע ורע כמו חלופי ומיודעי מלשון חלף שענינו למוד והרגל וכן כל ערבי
אלף ^ל ענינו היות רגיל. וחלוק ענינו חבר ומודע שהוא רגיל עמו:
(ה) היגמור לעולם. כך אומרת בלבבך וחשבת כי באמריך אלי חבי וחלופי
אחש אשכח כל מה שעשית עד כה: הנה וברת ותעשי הרעות
ותובל. לי תמיהה. היתכן שמדבר אחר שמדברי (והוא אמריך אלי חבי וחלופי
אחש) חלחי תליתי ויועיל לך. כטעם כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל.
חזקתי ותוכל (למטה כ' ז') וישר אל מלאך ויוכל (השע י"ב ד') והמפרשים
הלכו בדרכים אחרים: ותובל. חסרה יו"ד הנקבה:
(ו) בימי יאשיהו המלך. גם נבואה שלמעלה היתה בימי יאשיהו וגם
נראה כי הנבואה הזאת איננה אלא המשך הקודמת כי למעלה אמר
היגמור לעולם וכאן הוא אומר לא חסור לעולם. אך נראה כי ירמיה כשסדר
אח"כ נבואותיו הוסיף ההודעה הזאת כאן מפני שהולך לומר ויאמר ה' אלי
מפני שהדבור מוסב אליו ולא אל העם כמו למעלה והיה אפשר לטעות ולהבין
שהיא נבואה אחרת האמורה בזמן אחר. והנה הנבואה הזאת והקודמת נאמרו
בימי יאשיהו כשהחל לשב אל ה' וקודם שקרא בספר התורה. והנה לא היתה
עדיין תשובתו שלמה וקלת מן העם היושבים אל ה' בנגלה מפחד המלך ולא

בכל לבבם : ותזני שם . לשון נסתרת וה' יו"ד נוספת . ע"ר לי סורי :

(ז) ותרא בגודה אחותה יהודה . זלמדה ממנה ועשה כמעשים :

(ח) וארא כי על כל אודות . רש"י פירש נסתכלתי בה ליפרע ממנה

ולפי זה אין מלת כי מתישבת יפה ; ורד"ק פירש וארא כי אחר שלחתי

את ישראל לא יראה יהודה ולא שבה אלר כי אם בשקר והזכיר וארא כי האל

שהוא בוחן לבות¹ ראה שלא היתה חשוכה שלמה . ושמוריר ואחריו אייכהארן

והיחליר הניחו וא"א מבין הפעיל אני הראיתי את יהודה שלחתי את ישראל

ולפי זה חסרה מלת אותה ובלעדיו לא תזון הכוונה . ותלמיד חביבי החכם

יעקב חי פארדו ז"ל היה מפרש וארא . ואני ראיתי פשעי ישראל ולא העלמתי

עני מהם כי אמנם על כל אודות אשר כאפה שלחתי וגם זה דחוק . והנה

בחרנוס סורי מחורגס וחזות כאלו כתרב ותרב וכן נמצא ג"כ בכ"י אחר

לקניקוט וז"ל כי זה הסמך הנכון בלא ספק ונתחלפה התי"ו באל"ף כי בכחב

הקדמון הנשאר ביד הכותים האל"ף והתי"ו קרובות מאד בצורתן

וכיוצא בזה אני חומר כי מה שכתוב ואמר להרנך ומחם עליך (ש"א כ"ד

י"א) משפטו ואחם באל"ף ואין צורך לדחוק ולפרש ומחם נפשי : על בר

אודות אשר י"ד נאפה . שיעורו על באודות כל אשר נאפה :

(ט) מקל . אעפ"י שהוא חסר וי"ן איבדו זו מלשון קול כי במקומות הרבה

נמצאנו חסר וכן נראה כי גם רש"י מפרש לשון קול כי אמר ויזנח

חרגס לשון קלות ; וכן פירשוהו לשון קול שגורריר ודאטי חלל שפירשו הכתוב

בדרכים אחרים ויזנח ורד"ק (לייסטי ורד"ז) פירשו מאשר היתה זנותה קלה

בעיניה הוסיפה להחזיק את הארץ ומנאף רבו² . ואמנם לפי זה היה צריך שיאמר

מקל זנותה בעיניה . ובלא מלת בעיניה העקר חסר : והיה מקול זנותה

ותחנף את הארץ . זנותה של יהודה היתה כל כך מפורסמת וגלויה לכל עד

שמפני כך חנפה הארץ מחמת יושביה ומלת את יתרה ומורה על הפועל (תלמיד

חסוד) : ותנאף את האבן ואת העץ . הוא חוספת ביאור למה שאמר

מקול זנותה ולפי המשל היחזק עם העצים ועם האבנים הוא חכלית הקלקול

באשה על דרך ומעשי לך אלמי זכר ומזכיר בס (יחזקאל י"ז י"ז) . אבל לפי

המשל אין זה מוסיף כלום כי אין הכוונה אלא שעבדו חילי עץ ואבן :

(י) וגם בכל זאת . על דרך ואמר לאחר עשותה את כל אלה חלי תשוב

ולא שבה . ועל דרך ומחזיפי ארץ בצנותיך וברעתך וימנעו רביבים וגו'

ואעפ"י כן ומלא אשה זונה היה לך מא נח הכלס : אחותה יהודה . מלת

אחותה היא שלא לצורך כי האחרונה הנכבדת קודם לכן איננה ישראל אלא יהודה

אבל היא לזוג המליצה עם מליצת פסוק ז' וז' .

(יא) צדקה נפשה . שלא היה לה מצינו ללמוד רש"י (ורו') והנה הנביא

מצייר כאלו ט' התוכה עם עשרת השבטים והם הנעדרים לפניהם ולפיכך

הוא מנחם אותם ומבטיחם [בפסוקים הנבואיים] שישובו מגלותם (תלמיד משה

קוויא) :

(יב) צפונה. לעשרת השבטים שהיו בגלות באשור ומדי ואין הכוונה שילך הנביא שם אלא שיבא עליהם במקומו (רד"ק): ^{יז} לא אפיל פני בבם. אין פנים מורה על הכעס כדעת רש"י ורד"ק. גם אין המליצה הזאת מענין מליצת ויחזק לקין מאד ויפלו פניו כדעת רח"ו ולפניו קוליות אלא פניו כמו עמתי שכינתי כמו פני ילכו. אס אין פינך הולכים. ופינך הולכים בקרב ^{יח} (שמאל ב' י"ז י"ח) ואפיל פני כטעם אפול ושרם נפל שאמרו ב"ת טעמו נלחם בזעם ופתאום. כמו ויפלו בהם (יהושע י"א ז') והיה כנפול בהם בתחלה (ט"ז י"ז ט') וקרובים לזה דברי גוזעיים:

(יג) וחפורי את דרכיך. לשון משכב כמו ברוב דרכי יצעת (ישעיה ל"ז י"ד) היה משכבך מפוזר לזרים. נתחיו להם בפזור מענין פזר נתן לאביונים ורוח' פירש הלכת כה וכה לבקש מאהבים:

(יד) כי אנכי בעלתי בבם. בעל שאמרו ב"ת לשון הרמקה וגרושין וכן למטה (ל"א ל"ב) אשר המה הפרו את בריתי ואנכי בעלתי בס' וכן בלשון ערבי (ר') יוסף קמחי ואמרו שגורריר ודאמי ורוח' וגו'): אחר מעיר. אפילו המפוזרים אחר בעיר. וכל זה על זמן עליית הגולה בימי כורש שהיה מושל גם במדי ובאשור והוא הרשה את כל ישראל אשר תחת מעשלתו לשוב אל ארץ יהודה:

(טו) ונתתי לבם רועים בלבי. ל"ל שהזכיר זה מפני שירבעם מלך יהודה הוא אשר הדיחם מאח"י ה'. ועתה הנביא מבשרם שלא יקרה להם עוד כדבר הזה:

(טז) והיה כי תרבו ופריחתם בארץ בימים ההמה. ל"ל כי מפני שראו ירבעם אס יעלה העם לעשות זבחים בבית ה' (מ"א י"ב כ"ז) מפני קדושת הבית שהיו כל ישראל באים שם אמר כי לא בלבד יהיה בית ה' קדוש בעיני עשרת השבטים כי גם ירושלים כלה חקרא כמא ה'. והנה לא יאמרו עוד ארון וגו'. כאלו אין השכינה אלא בבית קדש הקדשים כי אמנם כל העיר חסה בחזקת קדושה. ולא יעשה עוד. דבר שיעמוד במקומו כמו שעשה ירבעם:

(יז) כל הגוים. כל השבטים כמו גוי וקהל גוים יהיה ממך (בראשית ל"ה י"א) וזה מוכרח מפני שאמר ולא ילכו עוד אחרי שרירות לבם הרע ולא מלאנו שתיסה עבודת האלילים נחשבת לשאר האומות לחטאת ולב רע: שרירות. תרגומו הרהור ורש"י פירש משרש שור לשון ראה ורמב"ן ורד"ק ורוח' פי' מלשון שריר וקיים ואחרים מן שריר בערבי שטיט רע ואין דעתי נוחה באחת מאלה. ודעת המתרגם ורש"י היא הקרובה לפי הענין כי מלאנו ואשלחנו בשרירות לבם ילכו במועצותיהם נראה מזה שרירות ענין מחשבה ועל אף אין משקל שרירות מתישב על שרש מנחי ע"ן אלא מן הכפולים:

(ח) ילכו בית יהודה על בית ישראל. יתחברו לשוב מגלות בגל לא"י והנה כאן ירמיה רומז על גלות יהודה לבבל שהוא עתיד להבא עליה

ברחבה בספר זה. ודון יצחק אומר כי כבר קודם לכן גלו קצת מיהודה לאשור
ע"פ דבריו וע' ישעיה י"ח ונפולות יהודה יקבץ :

(יט) ואנכי אמרתי. עכשו חזר לתוכחתו ומדבר עם האומה בכללה יהודה
וישראל : איך אשיתך בבנים. אמרתי בלבי שאין ראוי לי לשום אומה
ישראל בתוך שאר בני הס שאר אומות כלומר אין ראוי שיהיה חלקך בחלקם
ולפיכך בררתי לך מנה יפה וגמתי לך ארץ חמדה (רש"י). והנה שאר אומות
נקראו בנים למקום וישראל בני בכורי : ואתן לך. הראוי ואתן : נחלת
צבי צבאות גוים. כמו בכל בני ממלכות (ישעיה י"ג י"ט) צבי הוא לכל
הארצות (יחזקאל כ' ו' וט"ו) ואינו זו מלשון חיל וצבי כטעם חילת אהבים
ועלת חן (משלי ה' י"ט) וזה מפני יופי הסיה הנקראת גאזילי שדרך משוררי
הערביים להמשיל אליה חשוקותיהם ; ומלת זבאות הוא הרבוי מן צבי כשהוא
ל' נקבה כמו בזבאות או באילות השדה. וכן בסמיכות זבאות. והנה צבי זבאות
כמו שיר השירים. קדש קדשים. מלך מלכים. והטעם נחלה שהיא היותר נחמדת
ונכבדת בכל נחלות הגוים :

(כא) קוד על שפיים נשמע. הנביא מזייר את ישראל שנים אל ה' ומודים
חטאיהם. והאל שב אליהם ומדבר על לבם ; וכל זה כדי להזכירם כי

עדיין הכל תלוי במעשיהם :

(כב) משובותיכם. הרעות אשר גרמו לכם פשעים וכן ארפח משובתם
(סופע י"ד ה') וכמו שהעונש נקרא עון והטאת כן עונש המשובה נקרא
משובה : אתנו. מנחי ל"א במקום אתאנו כמו ולמה לא מנחי חן בעיניך
(במדבר י"ח י"ח) .

(כג) אכן לשקר מגבעות. לשקר היה מקום שיבא עזרו מן הגבעות אותו
המון חונג שהיה עובר ע"ז על ההרים. וקרוב לזה חרגס יונתן וקרוב
לזה פירש דון יצחק. ור' יוסף קמחי פירש לשקר היינו מנפים שיבא עזרו מן
הגבעות ושיבא המון גוים לעזור לנו מן ההרים וכיוצא בזה פירשו שורריר
ורו' לשקר מגבעות לשקר המון מהרים אלא שפירשו המון עושר ונכסים מה
שאין לו עין עם סוף הפסוק שהוא חשועת ישראל :

(כד) והבשתי. דבר המביא מי שבועה זו והוא עבודת האלילים : מנעורנו
מנעורי האומה ר"ל מימי קדם :

ד.

(ה) תשוב. השני לי ישיבה. כמו שבת צבית ה' כל ימי חיי (תהלים כ"ז
ד') אם שוב תשובו בארץ הזאת (למטה מ"ב י"ד) וכן ושביה בלדקה
(ישעיה ח' כ"ז) והיה משפטו תשוב וטעמו תעמוד ותתקיים כמו ואחז ה'
לעולם תשב וכדי לומר לשון הסופל "על הלשון אמר תשוב. וקרוב לזה פירש רד"ק
עין מנוחה מעין משובה ונחת : ודא תנוד. הו"ו לתשובה התנאי כמו אם
תלכי עמי והלכתי :

(ב) וגשבעת. אף כשתהיה עבודתך אותו בלב שלם באופן שכשתשבע ותאמר מי ה' לא תאמר אלא באמת ובמשפט אז תהיו כלכם מצורכים ומצליחים. אז הגויס והם השבטים (ע' למעלה נ' י"ז) כלם יתצרכו באל. יאמרו כי בעזרתו הם מצליחים ובו יתהללו וזה סימן לרוב הצלחתם. והמפרשים כלם פירשו גויס כמשמעו ורובם מפרשים בו כמו בך חוץ מ' ד' מיכאילים שמפרש בו על האל מפרש הענין על שוב האומות לאמונת היחוד. ואמנם אין ענין זה תלוי בתשובת ישראל :

(ג) נירו רבם ניר. ולחרוש חרישו (ש"א ח' י"ב) מתורגם ולמנוח נירה ולשון ניר ידוע בל' משנה. אמר חרישו תחלה שדה שלכם והסירו מחוכו הקולים ושרשי העשבים הרעים ואל תפזרו את הזרע לבין הקולים והכוונה אם תרצו לשוב אלי ושאקבל תשובותיכם לא ד' שתתקרב אלי למראה. אך צריך שתסירו רוע מעלליכם מנגד עיני וכמו שאמר ואם תסיר שקוץ מפני והמשיל התשובה לזריעה ועזיבת החקלא לחרושה אשר בלעדיה לא תועיל הזריעה. ובפסוק היסמוך מפרש הכוונה :

(ד) המולו לה'. פירושו אחריו והסירו ערלות לבבכם (רד"ק) וטעם מליצת ערלת הלב כמליצת כי טח מראות עיניהם מהשכיל לבותם (ישעיה מ"ד י"ג) כאלו יש דבר המכסה על הלב ומונעו מעשות פעולתו; וכיוצא בזה ערל שותים. והנה טעם הכתוב אם תרצו לשוב אלי צריך שתשובו בכל לבבכם : פן תצא באש. מפני שהזכיר ואל תזרעו אל קולים הזכיר משל האש המולאה קולים ואוכלת גדיש :

(ה) הגידו ביהודה. אחר שאמר פן תלך כאש חמתי התחיל להגיד על ביאת נבוכדנאצר : הגידו השמיעו. שני הוויס האלה אינם לאנשים מיוחדים אלא דרך מליצת השיר להודיע כי מה שהוא בא לומר הוא דבר הראוי נהודע לכל : תקעו שופר בארץ. כתיב ותקעו. ולפי זה אחר שאמר ואמר חזר לחזק הענין ואמר. קודם שתאמרו דברי ההכרזה תקעו שופר כדי שתתחברו. אנשים רבים לשמוע דבריכם וקראו ומלאו המון עם ואח"כ אמרו דברי ההכרזה שהיא האספו ונבואה אל ערי המצור. וקרי תקעו ולפי זה תקעו שופר בארץ הם דברי ההכרזה (תקעו שופר כדי שיאספו העם לבוא אל ערי המצור) ואח"כ חזר הניבא ואמר קראו מלאו ואמרו. ואח"כ סיים דברי ההכרזה שהם האספו ונבואה אל ערי המצור. וכן היא דעת בה"ט : קראו מלאו. אספו קהל גדול מלשון אשר יקרא עליו מלא רעים (ישעיה ל"ח ד') יחד עלי יתמלאון (איוב י"ז י"ד) (רש"י ורד"ק) ואין קבוצ זה לבוא אל ערי המצור אלא לשמוע ההכרזה. וטעם ראו' שאמר כי לפי זה ענין אחד הוא עם האספו ונבואה שאחריו ולפיכך פירש קראו מלאו קראו בקול מלא בקול גדול וכן מתורגם בחרבוס המיוחס לשבעים וכן תרגמו ירונימוס ולוטיר וכן פירש יוליוס ואינו אלא טעות ולא מלאו מליצת קול מלא או קריאה מלאה :

(ו) שאו גם ציונה. אינס דברי ההכרזה אך הניבא מפרש מה שאמר

למעלה בדרך משל ואמר שאלו גם לליון כדי שיאספו העם בתוכה כי זה המכון
בגם שיהיה לאות לאנשי המלחמה ויתקבלו כלם סביבותיו: ציונה. לליון והוא
מקרא קצר שאלו גם כדי שיעלו העם לליון: העיון. בואו במקום מעון ומחסה
כמו שלח העו את מקנך (שמות ט' י"ט) יושבי הגבים העיו (ישעי' י"א) :
(ז) עלה אריה מסבכו. דרך אריה ליטב במאורב בין סבכי היער (רש"י):
מסבכו. מן סבך והדגש היה ראוי בכ"ף וי"א שהוא מן סבך והיה
ראוי מסבכו: ומשחית גוים. פירוש המשל: תצויה. משרש נציה ענין חרבה
כמו גלים גלים (ישעי' ל"ז כ"ו) :

(ח) כי לא שב. כי עתה אנחנו רואים כי תשובתנו לא הועילה להסיר
חמתו מעלנו. ואמר זה להזכיר כי עדיין אין תשובתם שלמה :
(ט) והנביאים. הכוונה נביאי השקר שהיו מבטיחים את העם כי שלום
יהיה להם :

(י) ואמר. כשאמר לי ה' את הדבר הזה. לעקתי א"כ אתה על ידי הנביאים
השחת את העם בשקר שאמרו להם שלום יהיה לכם ואתה בזרת בהפך
שתגיע החרב עד הכפס; וכאן ירמיה עושה עלתו כאלו מאמין שהם נביאי אמת
כמו שההמון היה מאמין בהם: השיא. ענינו הסרת הפחד בדברי שקר כמו
הנחש השיאני. אל ישיא לכם חזקיהו :

(יא) רוח צח. רש"י רד"ק (ורח) פירשו רוח כמשמעו ואמרו כי המשיל
בזכרונא לרוח חזק ולא רוח ביוכי המועיל לזרות התבואה ולברר הבר
מן התבן. וזה רחוק בעיני מאד ראשונה כי אין ענין זה נמשך עם פסוק
שלמעלה ועוד כי לפי זה מליצת לא לזרות ולא להבר מליצת מיותרת ודרך
לחוק ולא יתכן שיאמרו כן בעת ההיא כשיראו האויב בא אך יאמרו כמו
שאומר למטה חוי לנו כי שדדנו; ועוד לא מלאנו מליצת רוח לא. וכל (כדון
יחזק) רוח לא רוח של כבואה לא וברור מלשון תמהר לדבר נחות ולענין כוונת
הכתוב ל"ל שהוא נמשך לנביאי השקר שזכר למעלה. אמר בעת ההיא יודו הכל
כי רוח לא ונקי כמו הרוח הנושב על הנבעות הנבואות אשר במדבר (שאלן שם
אידים מתימים העולים מן הנשרות או מן הים) הוא נושב דרך בת עמי כלומר
יודע כי יש אלהים בישראל ושהרוח הבאה מאתו היא לאה וברם כלומר שהנבואות
הבאות מאתו אין בהן לזרות ולהבר. אין בהן פסולת אלא הכל בר בלא תבן
כלומר הכל אמת ונכון וקיים. לפי שהרוח משמש לזרות ולהבר אומר לא לזרות
ולא להבר. ואמנם אין המליצה הזאת נאמרת על הרוח אלא על הכבואה
(הנקראת רוח) ואמר שאלן בה לזרות ולהבר וכמו שאמר ירמיה עלתו במקום
אחר בדברו בנבואות האמת ונבואות השקר מה לתבן את הבר :

(יב) רוח מלא. רש"י פירש רעון שלם שלא אחזור בי יבא לי מאלה הפורעניות
והם דברי האל. אך מליצת יבא לי רעון איננה בלש"ק. ורד"ק ורוח' פירשו
רוח חזק יותר מאלה הרוחות שהזכיר שהם לזרות ולהבר ורד"ק פירש יבא לי
שהם דברי ישראל. ורוח' שהם דברי האל יבא בגזרתי ואני אומר כי ירמיה מפרש

דבריו ואחר שאמר דרך כלל כי אז יודע כי יש אלהים בישראל הוסיף ואמר דרך פרט כי אז יודע כי הוא ירצם הים וביא אצת. ואמר אז יודע כי רוח נבואתי הים רוח מלא יותר מרוח נבואתם של אלו שהם רוח ריק. כלומר רוח שקר; ואמר מלא כנגד הבר שהוא מלא והסבן הוא ריק: יבוא לי. יתנו לי יכירו שהם בני. וכאלו אז יבא לי. כי עתה לפי מחשבתם איננו כי זה כטעם סבו לה' כבוד ועם שעינו הכירו כי לו הסבד והסבד: עתה גם אני וגו'. אמר עתה על סוגן הסתירה. כאלו הוא עומד בו בדרך הביאוס. והטעם אז כשיחקיינו דברי ויתבענו דברי נביאי השקר אוכל גם אני להתוכח עמם כמו שעתה הם מתוכחים עמי:

(יג) הנה בעננים יעלה. חוזר למחלת הצנין ומסחית גוים נספח למחשבות; ואומר בעננים וכסופה כנגד רוח לא שפיים שאמר למעלה: אוי לנו כי שודדנו. הנביא מנייר כאלו עתה האויב בא והוא גם הוא בחוך היראים והנאמנים על בואו:

(יד) עד מתי תלין בקרבך. תלין לשון יחיד לנסחרת. חוזר למחשבות כמו בנות לערה עלי שור. ורבים כזהו (י' ד' תכאלים). ואחרים פירשו כמו תליני. בחסרון ה"וד. כמו ותשגי הרעות ותוכל. ואז יהיה פצל יוצא. והלילה נאמרת בלשון מושאל על עמידת דבר מה במקום מה כמו בלוארו ילין עו (אויב מ"א י"ד): מחשבות אונך. מחשבות און שלך. כמו בבית חפתי (שעיה כ"ו ז') בית תפלה שלי. בית שבו " מתפללים אלי: (טו) כי קור מגיד מרן. הגם נשע קול מגיד שבא מרן. שהוא בנבול לפון. ומשמיע און ורעה נשמע שבא מהר אפרים הספוך לנר לפון. מ"כ מהרי לשון:

(טז) " הזכירו רגוים. לשבטי ישראל וליושבי ערי יהודה: בוצרים. נותני מזל (רש"י). כמו כעיר נאורה. וינתן הים קורא בוצרים. ו" ד' מיכאלים מקיים נסחת הספרים בנ"ן. מעני מקרא שאמר זה כשומרי שרי היו עליה מסביב. הוא פירוש הקודם. ואולי הנביא אמר הין לשון לוי כטעם ערכו על צבל סביב כל דרכי קשת ירך אליה אל תחמלו אל חן כי לה' חטאה (למטה ל' י"ד) ושם מלות אל תחמלו מוכיחות בלא ספק שהאמר הוא דרך לוי. וכמו שאמר שם כי לה' חטאה. אמר כאן כי אותי מרתם. אלא כי שם מדבר נגד צבל. וכאן מדבר נגד ישראל היה הדבר קשה שיהיה הנביא מנזר את האויב להרע להם. ולפיכך נקדו היו ל' עבר:

(יז) עשו אלה דך. לפי המסרה הוא בחולם. וכן היה קורא רש"י. ולפי הפשט הוא בשורק. והוא עבר במקום עתיד. וכן תרגם יונתן: זאת דעתך. הטעם זה פרי רעמך. והפרי הוא מר: (יח) מעי מעי. במעי: אוחילה. לשון חיל ורעם. והראוי אוחילה או

אחולה כמו חולי ארץ. וכן הוא הכתיב בספרים מדויקים: קירות לבי
בקירות לבי: כי קול שופר שמעתי נפשי. היה ראוי שמעם נפשי.
ונ"ל להפריד לשני מאמרים. כי קול שופר שמעתי. נפשי (שמעם) תרופת
תלחמה. ומה שאמר רד"ק כי אמר נפשי ולא אזני. כי עדיין לא שמע אלא
בנבואה. טעות הוא. כי הנביא מלייר כאלו עומד באותו זמן. ואל תחמה על
שלא חזר ואמר שמעם וסמך על שמעתי שאמר תחלה. כי דוגמת זה הרבה,
כמו ליון במשפט תפדה, ושביה (יפרו) נדרקה:

(כ) שבר על שבר נקרא. בני חדס קוראים ולועקים לאמר שבר על שבר
וכן פירש ק' ב' מיכאילים לשון קריאה כמשמעו והביא דוגמאות מספר
חלקראן. שהרשעים בנהינם יעקו שבר. וכן בישיעה לעקת שבר יעוערו
(ט"ז ה'). ויונחן ורד"ק פירשו לשון מקרה:

(כא) אראה גם. סימן תלחמה. ובאמרו עד מתי אראה גם הנביא כמתרעם
עם האל עד מתי תאכל הארץ. והאל משיבו בפסוק הסמוך כי חיל עמיונו:
(כג) ראיתי את הארץ. דברי הנביא. והוא מלייר שממת א". על דרך
הפלגת השיר: ואל השמים. ואזינו אל השמים:

(כד) התקרקלו. לשון רעדה ורטוד. וכן בלשון ערבי וכן קלקל בחלים
(יחזקאל כ"א כ"ז) (ר' תנחום ב"ר' השרשים כ"י ור"ו). ואולי
מזה נגזר אח"כ לשון קלקול בל"ח. שעניו השחתה, וכיוצא בזה בלשון איטלקי
conquassare:

(כה) נדרו. לרוב שממת הארץ:
(כו) והנה הברמל המדבר. היה ראוי מדבר. ואמר המדבר לחזק.
כאלו הכרמל הוא כל כך שמש שמראה כאלו כבר מימי קדם היה מקום
מדבר. עד שיצדק לקרוא לו המדבר (תלמיד מוהר"ר אה"ח):

(כח) תאבד הארץ. ראוי שתאכל הארץ ויקדרו השמים. והכל דרך
הפלגת השיר:

(כט) ורומה קשת. רומה ומשליך חלים בקשת. לשון רמה ציס: בעבים.
לשון יער כתרומו. וכן בלשון ערבי. וכן בארמית אבא: ובכפים.
בצורים ובסלעים. והיא מלה ארמית. וכן באיוצ (ל' ו') חורי עפר וכפס:
(ל) ואת שדוד. חוזר למליכת האשה המנאפת. ואומר לה עתה אין עוד
כהה לשבך. כי מאהבך מאסו כך ורוצים להרנך; ואין לשאול מי הם
המאהבים. כי אין הענין הזה אלא למשל. ולפיכך חעפ"י שבגמטל העם היה
שדוד ע"י האויב השודד. לא אמר ואחיה שדוד. או ואת שדודה. כי האשה
שהוא מדבר עמה במשלנו איננה שדודה. אך מאסו בה העינים. ויבקשו
להמיתה; והנה עטס ואת שדוד. את הדומה לשדוד שלקחו ממנו כל
אשר לו. ואין לו עוד תקוה שישבו לו דבר. וכן גם נפל שדוד (סופטים ה' כ"ז) ענינו
משולל מכל תקוה. כמו שדוד: כי תקרעי בפוך עיניך. נ"ל כמו חרקה.
עיין פרושי על פסוק הגה ייכי מרביץ בפוך חבניך (ישעיה נ"ד י"ח):

עוֹגְבִים. מֵאֲהֲבִים. וְהוּא לִשׁוֹן גִּלְחֵי וְזוֹת. וְהִרְבֵּה נִמְלֵא בִּיחֻקָּאֵל כ"ג :
(לח) חֲתִיפָח. שֶׁשׁ יָפַח קִרְבּוֹ לִשְׂרֵשׁ פֹּחַ וּנְפֹחַ. וּלְפַעֲמִים מוֹרֵס דְּנוֹר. כִּי
קָמוּ בִּי עַדִי שֶׁקֶר וַיִּפֹּחַ חֲמַם. וְכֵאֵן כִּרְחֹם שֶׁעֲנִינוּ חֲנֻחָה :

ה

(ב) וְאִם חַי ה' יֹאמְרוּ. הֲלָשׁוֹן הָרָר. וְהַטַּעַם אִם תִּבְקֹשׁוּ אִישׁ עוֹשֶׂה מִשְׁפָּע
יִדְעֵמִי כִּי לֹא תִמְלָאוּהוּ. וַיִּדְעֵמִי שֶׁאִם חוֹמְרִים חַי ה' אֵין שְׁבוּעָתָם אֲלֵא
לִשְׁקֵר לְרִמּוֹת חֲבִירֵהֶם. וְהִנֵּה אֵין חֲשׁוֹבָתָם אֲלֵא לִמְרָאָה :

(ג) ה' עֵינֶיךָ הֵלֵא לְאֲמוּנָה. אֲתָה חֵיךְ מִבְּקֶשׁ-מִבְּנֵי אֲדָם אֲלֵא הֲאִמַּת
וְהֲאֲמוּנָה. וְהֵם בְּהֶפֶךְ מִשְׁתַּמְשִׁים בְּהִזְכָּרַת שְׂמֵךְ לִקְיָם הַשִּׁקָּר (מִזְהִירֵי
אֲבֵרָהֶם חַי רִיבְיָן). וְהִנֵּה אַחֲרֵי כֹל מֵה שֶׁהִכִּיתָם מֵאֲנוּ לִשְׁבוּ : וְלֹא חָלְוּ. כִּמוֹ
וְאֵין חוֹלֶה מִכֶּסֶּם עָלֵי (ש"א כ"ב ח'). עַל כֵּן לֹא חֲלִית (יִשְׁעִיָּה נ"ו יו"ד) .
וְהִנֵּה נִשְׁפָּט הַכֶּסֶּם לְהִיּוֹת מִלְרַע : בְּלִיתָם. הַכֹּחַס קִרְבּוֹ לִלְלִיָּה (רד"ק) :
(ד) וְאֲנִי אִמְרָתִי. הַמֶּשֶׁךְ דְּבָרֵי הַנִּבִּיא : אֲךָ דְּלִים הֵם. לִשׁוֹן דִּלָּת
הַעֵם. כְּלוֹמַר חֲשִׁים הַמוֹנִים. אִמְרָתִי אֵין סֶפֶק שֶׁהִדְבֵּר כֵּךְ הוּא.

אֲלֵה הַמִּמְלִיכִים לִשְׁבוּ הֵם דִּלָּת הַעֵם וְלִכְךָ מוֹאֲלֹ מִפְּנֵי שֶׁלֹּא יִדְעוּ דֶּרֶךְ ה' . אֲבָל
הַגְּדוּלִים לֹא יִהְיוּ כְמוֹהֶם. לְפִיכָךְ אֲלֵכָה לִי אֵל הַגְּדוּלִים וְגו' :

(ו) עַל כֵּן הִבֵּם אֲרִיָּה. עֵבֶר בְּמִקּוֹם עֲתִיד. וְהִזְכִּיר הַחַיּוֹת מִשָּׁל עַל הָאֻיָּבִים :
יִשְׁדָּדֵם. בְּנֵן הַקֵּל עֵינַי דְּקִדּוּקִי §. 390

(ז) אִי לִזְאֲתָה. לֹא זֹאת. כִּמוֹ אִי מִזֶּה בָּאת (בְּרֵאשִׁית י"ו ח') שֶׁהוּא כִּמוֹ
מֵאִי זֶה בָּאת. וְכֵן בִּלְשׁוֹן סוּרֵי אֶפְסָא עֲנִינוּ מֵהִיכָא ; וְהַטַּעַם אֵין הִיא
הַסִּבָּה וְהִיא הוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר בְּעִבּוּרָהּ אֲוֹכַל לִשְׁלֹחַ לָךְ. וְטַעַם הַמִּלְלָה הַזֹּאת
הַסִּפּוּכָה כֵּךְ הוּא : אִיִּם הוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר בְּעִבּוּרָהּ אֲסִלַּח לָךְ. וְכֵן אִי מִזֶּה בָּאת.
אִיִּסָּה הוּא הַמִּקּוֹם אֲשֶׁר מִמֶּנּוּ בָּאת :

(ח) מוֹסִים מִיּוֹנִים. לִי כֵּלִי זֵין. וּמִמֶּנּוּ וַיִּתֵּן תְּהִיָּם לָךְ עַל אֲזִיג. וְכֵאֵן
הַכוּנָה בְּעָלֵי אֲבֵר גְּדוֹל : מִשְׁכִּים. כִּל מִשְׁכִּים. לִשׁוֹן מִשְׁכֵּי קֶשֶׁת .
מִסַּעַס יוֹרֵס כַּחַץ. כְּטַעַם וּזְרֵמָה מוֹסִים וּזְרֵמָה. וְרַד"ק וְרוֹח' פִּירְשׁוּ מוֹזִיָּם
לִשׁוֹן מוֹזוֹן. וְרַש"י וְרַד"ק (יְקוֹלִיּוֹם) פִּירְשׁוּ מִשְׁכִּים לִשׁוֹן הַשְׁכָּמָה. וְשׁוֹלְטִינִם פִּירְשׁוּ
מִשְׁכִּים חֻזְקִים וְחֻקִּים מִלְּשׁוֹן עֲרָבִי. וְסִימוּנִים וְרוֹח' פִּירְשׁוּ מִשְׁרֵשׁ שְׂכָה בִּלְשׁוֹן
כּוֹשִׁית מִשׁוּטְטִים חֲנֻחָה וְחֻחָה :

(י) בְּשִׁרְדוּתִיָּה : פִּירְשׁוּ מִלְּשׁוֹן שָׁנָר. קִיר. כִּמוֹ וּבִחְלָהִי אֲרֵלֶנֶ שׁוֹר. וְלִפִּי
זֶה אֵין עֵינַי לְהַסִּירוֹ נְטִיחוּתִיָּה, וְלִי דִלָּת שֶׁל גִּפְתִּים. וְכֵן כִּל לְפִרְשׁ
בְּנוֹת נִעְרָה עָלֵי שׁוֹר. וְכֵן בֵּין שׁוֹרֵתָם יִלְהִירוֹ יִקְבִּים דְּרָכוֹ (אִיּוֹב כ"ד י"א) :
וְהַכֵּל מִעֵינַי שָׁנָרָה כְּדִבְרֵי רַש"י : הִסִּירוֹ נְטִיחוּתִיָּה. הוּא פִּירוּשׁ וְכֵלָה אֵל
חֲסָפוֹ. הִסִּירוֹ יִשְׁעִיָּה (יִשְׁעִיָּה י"ח ה'). וְאֵל תְּכִיחוֹתֵי הַשְׁוֹרוֹת :

(יב) כִּחְשׁוֹ בַּה' וַיֹּאמְרוּ לֹא הוּא. אֵין הַכוּנָה שֶׁהִכְחִישׁוּ מִלִּיחוֹתוֹ, וְכֵן

פשוט וכחש בזה' (שעיה ל"ט י"ג) אם היתה הכוונה שהגישו מלאותו.
מה טעם לומר אח"כ וגם נ מאמר אלהינו? אבל כחש בזה' ענינו מרדו בו.
ועשו עצמם כאלו אינם עמו. ויפה עשו בעלי הנקוד שהדביקו פשוט וכחש זה
לזה. וכן (משלי ל' ט') פן אשבע וכחשתי ואמרתני מי ה'. מאמר מי ה' איננו
הכחשת מלאותו. אך מרידה בו. וכן בל' איטלקי Rinnegare מאמר על
המרידה: ויאמרו לא הוא. אין הכוונה כמו איננו אך מלת לא היא כאן
שם דבר (כמו בדניאל ד' ל"ב כלל חשבון). כאן הוא חשב כטעם מי ה'.
האמר במשלי ל' אחר מלת וכחשתי (כ' חזיר תרכ"ד):

(יג) והנביאים יהיו לרוח. המעך דברי הרשעים. שאומרים כי דברי
הנביאים לא יתקיימו. וכסיראן שדבריהם יהיו לרוח יחדלו מהחזק.
ולא יסיה עוד בפיהם הדבר. היא הנבואה: בה יעשה להם. הרעות שהם
מיעדים לנו על ראשם... תבאנה (דון יצחק. גרועים ורוח):

(יד) יען דברכם. פתח לנכח החוטאים. וסיים לנכח הנביא. התחיל לדבר
עמם. ואח"כ הפך פניו מהם ודבר עם הנביא. על דרך אז חללת...
יוצאי עלה וכיוצא בזה למעט פסוק י"ט. ולדעת רד"ק הגני נותן הוא מאמר
מוסגר. ושיעור הכתוב. יען דברכם את הדבר הזה (כי הגני נותן דברי בפיך
לאש וגו') הגני מביא עליכם גוי ממרחק וגו':

(טו) אשפתו בקבר פתוח. כטעם נבלעם כשאלו חיים. כאלו השאלו בולע
בני אדם ומושכם לנפול בתומו. ואמר כקבר פתוח. כמו הקבר והשאלו
שהוא פתוח תמיד. כי הוא מאותן אשר לא תשבענה (משלי ל' ט"ו וט"ז)
וכן אשפתו תבלע את החיים ותמית אותם בחיים:

(יז) ואבר קצירך ולחמך יאכלו בניך ובנותיך. להיות כל הפסוק בל'
יחיד חוץ מן יאכלו בניך ובנותיך. וגם להיות בלתי נכון שיזכיר הנביא
והננות באתמע בין הקציר והלחם והאלן והבקר. ל"ל לפרש כדון יצחק יאכל
האויב קצירך ולחמך אשר יאכלו בניך ובנותיך. כלו' הלחם המזומן למאכל בניך.
אמנם הריגת בני אדם הזכירה לבסוף באמרו ירושם ערי מבצריך וגו'. במרחב;
ונראה כי לכך נתכוון גם כה"ט. ודוק:

(יט) בארצכם. כלו' כשהייתם על ארצכם בשמחה ובעונות לבב מרוב כל:
(כא) עינים דהם ורא יראו. אחס אשר עינים לכם ולא תיראו: עיין
פירושי לישעיה ח' ד'; וטעם עינים להם. ולא יראו אזנים להם ולא
ישמעו חוזר למע שהם בא לומר אשר שמתי חול גבול לים וכו'. ויתגשמו
ולא יוכלו:

(כב) אשר שמתי חול גבול לים. ל"ל שהכוונה אינכם מתכוונים כי דבר
קל הוא לי לענוש אחכם. כי אני עוזר מי הים לבלתי יבאו ויהפכו
ארץ. ושמתי להם גדר חלש שהוא החול. וכל זמן שאני רוצה הים יולא
מגבולו ושוטף הערים וכמו שאמר איוב (י"ב ט"ז) וישלחם ויהפכו ארץ; וזה
ג"כ טעם כונס כנר מי הים נותן באולרות תהוומות ייראו מה' כל הארץ. וכיוצא

זוה למטה (פסיק כ"ד) ולא אמרו בלבבם נירא נא את ה' אלהינו הנוחן
גשם יורה ומגשם בעתו. הכוונה ויש בידו ג"כ לעצור את השמים ולא יסיה
מטר. וכמו שאמר מיד עונותיכם הטו חלה : ויתגעשו. כגלים האמורים
למטה : ורא יוכלו. לא ילאו את החול : מל' כי שרית עם אלהים ועם
אנשים וחול :

(כג) ולעם הזה היה רב סורר ומורה. עם כל זה אינם יראים אותי.
אלא סרו מאחרי. והלכו ורחקו ממני :

(כד) ולא אמרו בלבבם וגו'. אינם נוטים לב ליכלתי ואינם מתבוננים
כי הטוב והרע ביד. כי אני הנוחן המטר בעתו. ובידי לעצור את
השמים : יורה ומגשם. יורה במרחשון בזמן הזריעה. ומלקוש בניסן. זה
משפט הגשמים בא"י, וכן כתוב ומלקוש בראשון (יול ב'). והגשמים האלו
נקראים בל"ח רביעה. לשון משכב. כי מטרא בעלה דארעה כלשון הכתוב
והולידה והלמיחה (תענית ו') : שבועות חקוקת קציר ישמר לנו. כל
טעמו נירא נא את ה' אלהינו הנוחן גשם בעתו למען ישמר לנו שבועות חקוקת
קציר. וזה טעם המקרא שאמר זה עונותיכם הטו חלה : שבועות חקוקת
קציר. שבועות שבין קציר שפורים לקציר חטים : ישמר לנו. ישמר
לנו אותן השבועות כחקוק בלוחן שבהשלמתן יסיה לנו הקציר כחקוקו. שאם
לא יסיה הקציר בזמנו הרי זה כאלו בטלו שבועות הקציר : שבועות. לי
שבוע. ונקוד שו"א מפני הסמיכות כמו חג שבועות ימים (יחזקאל מ"ה כ"א) ;
ולודוויקוס די רייו פי' לשון שבועה וחוזר למה שכתוב עוד כל ימי הארץ זרע
וקציר וגו' לא ישבותו. אך לא מנר שם לשון שבועה :

(כה) עונותיכם המו אלה. גרמו כי השבועות האלה יטו מן החק והמשפט.
ולא יבא לכם הקציר על משפטו. ואיך לא חיראו את ה' למען ישמור
לכם את חלה ?

(כו) ישור. לי מארב. כמו שוררי. רש"י (ורו'). ואמר לי יחיד לא על
רשעים אלא על העם עמי ישור ויארוב : בשך יקושים. יקוש הוא
לייד העופות. כמו כי הוא יליך מפח יקוש. וכליפור מיד יקוש (משלי ו' ה') :
בשך. מקור משרש שך מן וישכו המים כמו שהלייד כופף קומתו ומתמצא
שלא יראוהו העופות (קילום וניסיעים) : הציבו משחית. כלי השחתה.
כמו חרשי משחית (יחזקאל כ"א ל'). אנשים ידברו. כדי ללכוד בהם
אנשים. וכל זה משל על המרמה. כמו שפרש והולך :

(כז) בכרוב מלא עוף. הזכיר המשל הזה מפני שהזכיר למעלה ירת העופות :
(כח) עשחו. בשרם זך ומזהיר. לי ברזל עשוח (יחזקאל כ"ז י"ט). רד"ק
(קילום ורו'). ומזה לדעתי לעשוח שאין (איוב י"ב ה') : גם עברו דברי
רע. כשרואים אביונים נאמנים ונאקיס לא יפנו אליהם, רק ישטו מעליהם
ועברו. כן לל. וקרוז להומאלי משפטי יעבור : דברי רע. מאורעות
קשים. ענינים כל רע. וזה דרך השאגנים והעשירים שלא להקשיב ושלא לפנות

לפניי עוני ומכאוב המדינים נפש. ואולי (כדעת מוסר"ר חס"ת) דברי רע
 מעשים רעים כי מדבר בשופטים ואומר שהם מגליתים עין מתעשי העול והחטא:
 דין יתום ויצליחו. דין יתום יפזרו ויפזרו עיניהם, יסתירו פניהם ממנו.
 כן לל. ללל כמו עבר כמו וללל הירח לפי הערך (ש"ב י"ט י"ח). ויז
 ויליו [כמו למטה וחורתי וימאמו זה] לבדול הענין כאלו המסק דבורו
 ואחר הפסק מעט חזר והשלימו. ועתה שנת תר"ג בצבת נרחין לי דברי
 (חלמירי מוסר"ר חס"ת ז"ל) האומר כי מלות לא דנו עונות בצקים שזים.
 דין יתום לא דנו ויליו. לא דנו אותו להליו ולהליו לאורה. כי חגס
 שרש עבר מורה הרחקה בעלמא. אבל שרש ללל מורה תמיד עבירה שיהא
 לטובת העובר. ור"ק פי' חפ"כ יליו:
 (ג) שמה ושערורה. מל' שזו שזים על זאת ושזו. חפ"י שזים שזין
 זה בס"ן:

(לא) הנביאים נבאו בשקר. מדברים אל העם דברי שקר בשם ה' ומחזקים
 ירי מרעם בחמס שלום יהיה לכם = ידרו על ידיהם. חגס מחזקים
 נבא נביאי השקר להודיע את העם כי חס"ת שיהיה דבר ה' בפייהם. אחר
 שאינם מוכיחים לרשעים מועם. אך בהפך הנהגים מתחברים עמם והם חודים
 בעם אללם ובחגורה אחת עמם: על ידיהם. אללם כמו על ירי חודם
 (במדבר ל"ד ב'). והאמונה רועות על ידיהם (חוב' ח' י"ד). ואולי יתן
 לפרש ידרו לי מרישה [ואח חורש מרומר ואח רד]. ואח משל ע"ד הבקר
 היו חורשות והאמונות רועות על ידיהם. הכביחם נבאו בשקר. והנהגים חורשים
 אללם. כלומר עומדים בלדס ומסייעים לאותם: אהבו בן. חפ"י בוס.
 ואהבים שכן יהיה תמיד: לאחריה. לאחריה הענין. כשיבאו הצאורות
 המתובנים מן הענין הזה. כי יבאו עליהם פתאום בסיועם יושבים לבטח בהשפעת
 אתכם נבאי השקר:

ו.

(ח) העיון בני בנימין מקרב ירושלים. מפרש וסולך מה שרצו במלת
 לאחריתה. וסנה למעלה (ר' ו') חביר: שאו גם ליונה כאלו משאר ערי
 יהודה ינוסו לירושלם להשגב שם להיותם כביר בצורה. וכאן הוא אומר לבני
 בנימין שינוסו מתוך ירושלים. וזה כי למעלה נייר את האויב במחלת. בואו
 אל ארץ יהודה. ואח העם גם אל ערי המבצר. וכאן אחר שהזכיר מחלות
 ירושלים הוא מאייס עליה בפרט. והוא כנציר האויב שם פניו חלים לבדה.
 ע"כ הוא אומר לבני בנימין שהיו בירושלם שינוסו לעריהם ויעזבו אותה.
 ונראה כי היו בירושלם אנשים הרבה משבט בנימין אשר מפני קרבת ארץ נחלתם
 היו שוכנים בחוכה דרך עראי. ואליהם הוא אומר שינוסו לארס. ור"ק
 אומר כי ירושלים היתה ליהודה ולבנימין יחדו. ושירמיה אחר העיון בני בנימין

תפני שהיו חשבי משפחתו ומיודעיו . כי הוא היה מענותם בלחץ בנימצא :
ובתקוע . עיר למטה יהודה (ד"ה ב' י"א ה' ו') והזכיר אותה בפרט בעבור
הלשון הנופל על הלשון מקיעת שופר : תקעו שופר . שיחמק העם אל העיר
(ד"ק) : בית הברם . שם כפר קרוב לירושלם . ומכר נחמיה נ' י"ד . ובקעת
בית כרם חכרת במשנה (גדה סוף פ"ק ב') . גם יירונום כתב כי בימיו
היה נקרא בית כרמא : שאו משאת . שאו נם . רש"י (וגי') ; גם ומשאת
שניהם שרש אחד . ורד"ק ואחרים פירשו ענין אש . כמו משיאין משואות (ר"ה
פרק ב' משנה ב') . וכן והמשאת האלה (שופטים כ' מ') . ונ"ל כי לא יתכן
לומר על האש שאו בבנין הקל אלא בהפציל [כמו בגשמה] . כי הגם נושאים
אותו בידים . אבל האש מצעירים אותו . והשליכת עולה מאלים . וזו הוראת
ההפציל :

(ב) הגוה . כמו הגאווה : דמיתי . ר' יוסף קאחי (ורו') פירשו אני כורת
ומשחית . כמו ודמיתי אמת (שופר ד' ה') ; וכמה הוא תפל מבלי מלח
סדבור סוס : את הגאווה והמעצמה אני משחית בת ציון . מלבד סדור המלות
אשר לא נמצא כמותו בהפך כזה . ול"נ דמיתי לנכח . והיו"ד יתרה . וכן
חרגס יונחו . וענין המלה ל' שתיקה ובטול . כמו עיני נערה ולא חדמה מעמין
דממה . וכמעט שבי דומם ובאי בחשך בת כשרים כי לא תוסיפי יקראו לך
גברת מעלכות (ישעיה מ"ו ה') . וכדרך האבלים . וכן חרגס יונחו בהיתת
לשון בושה . ואולי מפרשת רדי ושבי על עמר (— מ"ו א') שבי דומם וגו'
(— ה') לקח ירמיה המליכה הזאת ואמר מה ומעננה כנגד רכה ועטונה .
דמיתי כנגד שבי דומם . ורש"י פירש החרבתי . אבל " מלות חרגס יונתן
אין ספק שלא נמחת ידי רש"י ילאו . ואולי אחר מן המעתיקים כתב בטעות
החרבתי תי ובא אחר וחשב כי תי הוא ראשי תבות :

(ג) אליה יבאו רועים . צ"ר את האויב בא להחריב ירושלם ומחלם לומר
בלא מלחמה את שאר הערים . כאלו הן מקומות מרעם לעדריו . שהוא
נוסג את מקומו אל אשר יתפוז ואין מחריד : את ירו . את מקומו . הם
מחלקים להם את הארץ :

(ד) קרשו עליה מרחמה . רד"ק דון יצחק (ורו') פירשו שהם דברי האויבים
המחזרים אים את רעהו . ול"נ שהם דברי הנביא . והוא מוכיחם על
התמהמהם . ואומר להם . לא לרעות באחם . אלא למלחמה : קומו ונעלה
בצדדים . מהרו כרי שנעלה עליה בעוד היום גדול ; וכאן הנביא משחף
עלמו עם האויבים ; וכל זה להודיע כי שלוחי ה' המה : אוי לנו וגו' .
הנביא מצייר כאלו פגרו במהלכם עד שחשך עליהם היום . והוא מצייר לערם
בראותם שלא יוכלו לבא עליה בעוד היום גדול . כי כבר נטה היום . ואין
ראוי להלחם בלילה :

(ה) קומו ונעלה בלילה . הנביא מחזק את לבם ואומר להם . אל תיראו .
כי גם אם נעלה עליה בלילה נלחם נלחם ונשחית ארמנותיה :

(ו) כרתו עצה. פליס הרבה רש"י (ורו'): : סללה. פין נפירושי ליטעיה
 ל"ז ל"ג : הפקד המפרש ורו' פירשו ל' פקידת העונות. ולא יתק
 לפי זה. נזין הפעל. שאינו אלא חולרה דהפעיל ; ונ"ל מל' הפקדון אשר
 אשר הפקד אחר. שגמסרה ביד זרים באין אלהים מושיע לה. אפס באחר
 לשון פקדון. רמז כי עוד ישוב לדרוש ארחה מיד האויבים. ואמר הכקד ל'
 זר להיומו פעל סחמי (imperson) כמר "מן חת הארץ :
 (ז) כהקיר. הפעיל מענין מקור : בור. קרי ביר ל' באר כי באר מימיו
 נובעין. ובור אין מימיו נובעין : חכס רשוד. שטשים זה לזה : על
 פני. בלא יראה ממני. כמו חס לא על פניה יצרך : חלי וכבה. שטשים
 זה לזה :

(ח) חקע. חפרד. מל' וחקע קף ירך יצקב (בראשית ל"ב כ"ו) :
 (ט) עולד יעודלו בגפן. זה פירוש פן אשימך שמתה. אמר שאס לא יקמו
 מוסר. חז נס השחרית אשר תשאר בהם אחר המכה הראשונה שיכה ה'
 בהם יפוללו אותה האויבים. כמו שפושין בגפן בעת הנזיר שחוזרים ללקט
 העוללות השחרות : השב ירך. רש"י (ורו') פירשו אמה השונא השב ירך
 עליהם. ורד"ק פירש כל א' מהאויבים יאמר ק לחברו. ויונתן פירש דברי
 הנביא כנגד האל ; ול"ג השב מקור. והשב ירך מליצה עומדת במקום תאר
 הפעל. כמו בואכה. וטעמו בהשבת יד. כלומר האויב יעולל את שחרית ישראל
 פ"י שייצ ידו עליהם. כמו שיעשה הבור שייצ ידו ללקט סלסלות : סלסלות.
 מנחם [הביאו רש"י] רד"ק (ורו') פירשו ל' סל שהבור נותן הענבים בסל.
 ונ"ל כי סלסילות שס לאסכלות הנבזים מל' סלו סלו. סלסלה ותורממן וחבריו.
 ל' גובה ; ודו"ש פ"י ענין ענפס חלול ס =

(י) על מי אדברה. אחר שאמר הוסרי ירושלם. אמר שאין תקוה שיקמו
 מוסר כי אינם מטיס חזנס לשמוע ארת דברי ה' : ואעידה. ל' התראה
 ואזהרה. כמו העד העיד בזה האיש. ואין הטעם כדעת רד"ק כי המזהיר את
 חברו מזהיר אותו בעדים כדי שלא יכחיש בו אח"כ. אך המלה נזרת משרש
 עדר שעיניו בל' מורי ענין זכירה. והנה העיד כמו הזכיר : עדרה אונם.
 כאלו יש עליה עוד האועס אותה : היה להם לחרפה. כדבר נבז שמחריפים
 אותו ולועגים עליו. כמו ואל תחן נחלתך לחרפה. (י"ז) :

(יא) ואת חכתי ה' מדאתי. אע"פ שידעתי שלא יקשיבו. א"ל לי להמנע
 מהסנבא אליהם. כי מלאתי חמת ה' שהודיעני מה שגור עליהם ונלאתי
 להכיל אותה בקרבי : נלאיתי. אשחל לריק. כמו וילאו למאז הפתח (ברא'
 י"ט י"א) : שפוך. המפרשים פירשו מקור במקום עתיד אשפוך. ולפי זה
 היה ראוי להקד שפוך בקמ"ץ מקור נפרד. והנה המקרא שאחר זה הוא
 נקשר בענין עס הכתוב הזה. ושם מבטיח נאום ה'. ע"כ נ"ל כדעת י'
 ד' מיקאילים כי שפוך פל עולל וגו' הם דברי ה'. והיא חשונת האל לדברי
 הנביא שאמר נלאתי הכיל. ואפשר ג"כ (כדעת מוהר"ר אח"מ) שמאמר

ספוך על עולל הס דברי ירמיה שאומר כן לעצמו. ומלצת חס ה' חזרת למאמר כי חטא את ידי על יושבי הארץ: שפוך וגו'. אל תפזר חמץ בקרבך. אלח כפך חומה. כל' הגד בקהל כי עתיד את לשפך תמתי עליהם: שפוך על עולל בחוץ. לפי הטעמים פנינו ספוך בחוץ על עולל ועל סוד בחורים. והיה אפשר לפרש ספך על התימקות המסמקים ברחובות; והזכיר כל זמני האדם מלידתו עד מותו:

(יג) לאחרים. הם האויבים:

(יד) בוצע בצע. רודפס אחר האמת עצמם באין השגחה להנחת חברים. כמו בעון בלעו (ישעיה כ"ז ו' ופ' שם בפירוט):

(יד) וירפאו. הנביאים והכהנים שמוטל עליהם להוכיח את העם. ולהורות: על נקלה: כאלו היה דבר נקל. וחולי קל: נקלה. דבר נקל. כמו קטנה או גדולה. ועל כמו ומשלים על יתר. משמש להדרכת חזק הפעל (לייטני): שלום. יהיה לכם. ובכלל שלום הכללה וכל טוב: ואין שלום. וה' לא נזר שיהיה שלום:

(טו) הרבישו. כחרגונו עליהן למצבה. ופ' למעלה (כ' כ"ז): בנופלים.

בין המון הנופלים אשר יפלו חללים יפלו גם הכהנים והנביאים:

בעת פקדתיים: בעת שאפקוד עון העם. אפקוד גם על הנביאים והכהנים; ולמטה (ח' י"ג) כחוב בעת פקדתם: יכשלו. אמר לשון כנגד יפלו שאמר:

(טז) כה אמר ה'. אחר שאמר שחנים מקשיבים לדבר ה'. אומר להם עתה. שמו לבבכם על דרכים. והחזונו בדעתכם מה הוא הטוב לכם

ומה הוא הרע לכם. עשו כהולכי דרכים שטומדים על פרשת דרכים ומסתכלים איזה הדרך ישר ללכת זו. ואם לא יוכלו להבחין מאלהים. ישאלו לעזרי דרכים. כך עשו אחס. זכור ימות עולם שאל אביך ויגד. ובחרו בדרך הטוב. כדי שתמלאו מרגוע לנפשכם. ועתה הנביא מלייר את האל כאלו הופך פניו מהם ואומר לאחרים. ויאמרו. לא נלך בדרך הטוב: דרך הרע. דרך סמך לטוב. דרך המוליך אל הטוב:

(יז) והקימותי וגו'. חוזר ומדבר אל העם. אחר שאינכם רוצים ללכת מעלמכם בדרך הטוב. אני אקיס לכם לופים שיחקפו בשופר ויהירו אתכם חס יבא רע עליכם. ואחס די לכם שתקשיבו לחותו קול שופר. ובזה תמלטו את נפשכם. וכל זה אחס משל על הנביאים. ועתה חוזר והסוף פניו מהם ואומר לאחרים. ויאמרו. לא נקשיב:

(יח) לבן שמעו הגוים. כאלו האל מדבר דבריו לפני הגוים כלם. שיפטו בינו ובין עמו: עדה. מלבן זקני העדה. כלומר עדת השופטים: את אשר בם. שפטו מי יש בהם [בבני עמ']. אם יש בהם דבר טוב. או משחתם בהם מוס נס. ועוים נס ודמיהם בם:

(יט) ויבאסו בה. להגדיל העין הפסיק הדבור ואחר הפסק מעט חזר והשימו בו"ו החבור:

(כ) רמה זה לי לבונה . חוזר להוכיחם על חטובתם המזויפת :
 (כא) מבשולים . כלפי שאמר למעלה בעתו על דרכם וראו חזו דרך הסוב
 ולכו בה . ויאמרו לא נלך . אומר עתה כי בדרך אשר ילכו יתן לפניהם
 תבשולים והוא תשל על בוא האויבים : שכן ורעו . בהכשל איש יכשל גם
 שבו ורעו . ולא יוכל לעזור לו ולסמוך ידו :
 (כב) ועל סוסים ירכבו . הזכיר זה מפני כי ישראל שלא היו להם סרבה
 סוסים ולא היו בקיאים בהנהגתם בתלחמה היו מפחדים מהם סרבה .
 ולפיכך היו חפצים להתחבר למצרים ויבטחו על רכבם . ועל סוסיהם : ערוך
 באיש . כאלו הם איש אחד . ואולי שלא היו ישראל מלומדים לערוך ענמם
 בתלחמה מערכה רבקה . אלא מפחדים . וגם זה היה מפחדים יותר :
 (כד) שמענו את שמעו . הנביא מצייר כאלו סדר הוועדה ; ובאמרו
 שמענו ידיו וגו' הנביא משחק עמנו בלגלג עמו :
 (כה) אל תצאו השרה . מדבר כאשר ידבר העם איש אל רעו בהיות
 האויב סביבותיו וכתיב תלכי . כנגד בת עמי :
 (כו) והתפלשי באפר . התלגלי . רש"י ורד"ק (וגו') . ע' למטה כ"ה ל"ד :
 (כז) בחון נתתיך וגו' . בחון הוא מנדל נעשה מתחלה לסעמיר עליו לופה
 לנפות ולבחון למרחק . עין פירוש לישעיה כ"ג י"ג . וסעס
 כמו שאמר למעלה ואני הנה נתתיך היום לעיר מבצר וגו' והתקרא הזה הם
 דברי ה' לירמיה כנגד מה שאמר כי על דברי לא הקשיבו ותורתי וימאסו בה .
 הוא חומר לו . אני נתתיך בחון עמי כמו מבצר ועפל ובחן . ואף כך לירוש
 מהם . חבל תדע ובחנת את דרכם . ותמיר תסתכל במעשיהם ותושיחם
 על חטאתם . בחון ובחנת . לשון המפל על הלשון ורו' וגו' פירשו בחון
 כמו בחון כלומר לורק מעין התקרא שאתר זה . ואולי כשאמר ירמיה בת עמי
 חגרי שק וגו' . קמו עליו הסמון לחרפו ולהכותו . וע"כ אשר בחון וגו' עד
 סוף הסמון . להודיעם כי מקולם לא יירא וגו' ומוסר לא יחת :
 (כח) כלם סרי סוררים . היומר סרים וסוררים מכל הסוררים : נחשת
 וברזל . אינם כסף זהב . אלא סגים נחשת וברזל . והנה ירמיה
 באמרו הכתוב הזה נראה שהיה צומו לשון ישעיה כספך הים לסגים . סריך
 סוררים . והנה תחלה אמר סרי סוררים דרך כלל . ואח"כ אמר כלם משחיתים .
 גם הוא דרך כלל . ואח"כ חזר ואמר שהם סגים וכסף נחשם . הכל דרך
 כלל ולא הזכיר שום דבר ממעשיהם הרעים בפרט . ולמה זה פרט ואמר הולכי
 רכיל ? וכי לא היה לו מעשה רע יותר מזה להזכיר ? — ל"ל כי בהיות
 סוגתו לימר עליהם שהם סגים וכסף נחשם . כלומר פחיתים וראוים להזית
 נבזים . פירש עון אחד שמתלבד החמם שיש בו . יש בו ג"כ פחיתות וגריעות
 הנפש (vilta) והוא עון הולכי רכיל . שהם עושים ענמם כאוהבים והולכים
 בבית רעיהם . וראוים וסומעים . ואח"כ מלשינים עליהם וגורמים להם רעות
 גדולות . וקרוז לזה מלאנו כי מלת חנף ענינה איש נשחת לגמרי ורע בתכלית .

זבעל חרנוס חויב מתרגם תמיד מלת חנק במלת דילטור. נראה שהמלשין
היה חלש מתועב בתכלית. וכן במשנה ובתלמוד המלשנים והמסורות הם
היותר מתועבים. וזה מפני שהם מוסיקים במחר וקשה להשמר מהם:
(כט) נחר מפוח. אחר שהמשילם לכסף פנים. הוסיף ואמר כי אין תקוה
לנרוץ אותו כסף. ולהפריד ממנו פניו כי אף אם יהיה המפוח נחר
ונחרך מרוב הנפחה באש ותחס העפרת שמעורבים בכסף בשעת הצרפה הנה
לשוא ילרוץ אותם אדם. והרעים הם הפנים לא יתקן ולא יצדיק. וענין תס
עופרת הכונה שתאבד צורתו ולא יהיה עוד בצורת עפרת. ע"י הוטרופיקציון:
(י) כסף נמאס קראו להם. הקוראים ובתרגום יוני המיוחס לע' זקנים
מתורגם בל' לוי קראו. וכן דעת י' ד' מיכאילים ואיננו רחוק:

ז.

(א) הדבר אשר היה אל ירמיהו. הדבר הוא הענין עמוד בשער בית ה'
וקראת שם וגו'. והנה הנבואה הזאת לא נאמרה בימי יאשיהו. רק
בראשית פסוקים יחזיקים בנו. אחר שבא ירמיהו מענתות לירושלם. והיה
אשר נרמו עליה בסימן כ"ו. וראיה גדולה לה כי כאן הוא מזכיר שהיו עובדים
ע"ז בפרהסיא (י"ז וי"ח) וגם בבית המקדש עצמו (י') מה שלא יתכן בימי
יאשיהו (חייכוהו דאע"י ואלעיג רז"י ואחרים):
(ב) כל יהודה. לרץ להיות בפשטא. וכן הוא ברע"מ ובפרושים
אחרים מדויקים:

(ד) אל תבטחו לכם וגו'. אל תבטחו במה שאתם רגילים לער או
שנתי הסקר רגילים לומר. והוא שהמקום הזה הוא היכל ה'. ולא יתכן
טיפול ביד חויב ומחוך כך אתם בוטחים שגם אתם לא תפלו ביד האויבים:
המה. ג' כלפי שאתם ואשכנח אתכם במקום הזה. אחר היכל ה' הנה
המקומות האלה [אעפ"י שמליצת במקום הזה האמורה למעלה אין המכוון בה
על בית המקדש. אלא על כל א"י. ובתפורה למטה (פסוק ז') ושנתי אתכם
במקום הזה בארץ אשר נתתי לאבותיכם]. ואמר ג' פעמים היכל ה' כנגד
ג' מקומות שבמקדש. אולם היכל ודביר (ר' יוסף קמחי). ולורוביקוס ד'
דין מוסיף כי אולי ירמיה מורה באצבע ג' המקומות ההמה, ור' עזרי
אבוריק פ' הנה כמו הנה באן הוא היכל ה'. והוא שבס' כי מלת הנה
חינה נאמרת אלא כשהכוונה על תנועה ממקום למקום כמו והורדתם את אבי
הנה. לא תבא הנה. ואינה נאמרת כשהכוונה על עמידה במקום. וע'
בראשית ע"ה ה':

(ו) דם נקי אל תשפכו במקום הזה. בארץ הזאת. כי לארץ לא יכפר
דם אשר שפך בה כי אם בדם שופכו: דרע לכם. כי מה שתחשבו
כי עבודת האלילים תהיה לטוב לכם. אינה אלא לרע לכם:

אל תשכבו. הילל לא חשבו. ואמר אל : דרך רבה ועלה לסוכה וכן בעבודת חללים הוסף דרך עלה מלות לרע לנש :

(ז) למן עולם ועד עולם. מלצה היא. ואין עניה אלא עד עולם. והוא חוזר אל תכנתי אחכם. וכיולא נזה למטה כ"ה ה' וד"ק פירש נדר הננינות אשר נחתי לאבותיכם מימים קדמונים :

(ח) על דברי השקר. לאמר היכל ה' המה כלומר עס כל מה שחשט לא יבואו רע. אם נבוא אל היכל ה' : דבלתי הועיל. באופן שלא תביאו לפעמכם שום הועלת. ודוגמתו מי יצר אל ופסל נסך לבלתי הועיל (ישעיה מ"ד יו"ד) :

(ט) הגנוב. היחנ לגנוב ונ'. מלת היחנ היא בית הה"א : אשר לא ידעתם. שאינם נודעים לכם לאלהים. כי לא נסתם כחם. ולא בחנתם פעלם :

(י) למען עשו את כל התועבות האלה. וביאתם לבית המקדש אינה כוונה לשוב מדרכיהם הרעים באלה להגלל מהעונות ולהוסיף ולעשות התועבות הנזכרות למעלה :

(יא) המערת פריצים. התחשבו כי הבית הזה הוא מקום מחסה ומשגב לכל עושי רשע. שיספיק לכם לבוא בו כדי להמלט מכל עונם. כמו שהמערה מחסה לפריצים? גם אנכי הגה ראיתי. אם בעיניכם היא מערת פריצים גם אני ראיתי כי כן הוא. ולכן אין לו עוד קדושה בעיני. ואפילו ביד חזק. ולא יהיה לכם למחסה. וכמו שמפרש והולך :

(יב) כי לבו נא. . . וראו. אמר כי דרך מלצת השיר. והכוונה התבוננו בדעתכם על מה שהיה בימי קדם : אשר שכנתי ישימי. העבודה לשמי : את אשר עשיתי לו. שהנחתי לפלגתים להגלות הארון וישראל נקף במלחמה ולא חששתי לכבודי. והיכל ה' לא עמד לכם. ולא כלילם בהיותם מועטים לי. ומן היום ההוא בטל משכן שילו ולא שב הארון שם :

(יג) השכם ודבר. פעם אחר פעם. כמלילת לבקרים :

(טו) והשלכתי אתכם מעל פני. דרך משל. על דרך אל חשליכני מלפניך (מהלים נ"א י"ג). והנה הבית הזה אשר הקדשתי לשמי השליך מעל פני (ד"ה ב' ז' כ') ; ומ"מ ההשלכה לא מהיה למעיות אלא לזמן מה : זרע אפרים. עשרת השבטים שגלו. וכנה ארצם לאפרים. לפי שהמלכות היתה לאפרים ביום שחלקה המלכות [כי ירצעם היה מאפרים]. ומשם והילך נקראו עשרת השבטים בשם אפרים ד"ק (ורו"ו) וגם קודם לכן היה שבת יוסף נכד מאחיו. ושבת אפרים היה גדול ממשה כמו שמלאנו. וימאס באהל יוסף ובשבת אפרים (מהלים ע"ח ס"ו) :

(טז) ואתה אל תתפלל. להיות כוונה ירמיה להרחיק מכל בטחון שיבטחו בדבר זולת החשובה הולך. להודיעם כי כמו שביה"מ לא יגן בעדם. כן לא תוכלנה להגן בעדם חפלות הנביאים והדריקים. ע"כ הוא מלייר

כאלו ה' אחר לו . אל תתפלל בעד העם הזה . ואה תפגע בי . מלשון פגיעה הנגזר מלשון נגיעה וענינו הפירה שאדם מפליר בחברו בידו ובגופו כדי שיעשה בקשתו ; וטפל כשאדם מבקש מחברו דבר שאין רצונו לעשותו או שמן המחס לא יתפזר לעשותיו ע"ן זה"ע תקפ"ט עמוד 86 :

(יח) הבנים מלקטים עצים וגו' . לרעת שפילירות שני ענינים הם : והבערת האש חייגה לאפות הפגים . אלא שכן היה מנסה הנוס להבעיר אש לפני ביתם ביום ראש חדש . וכדי להגדיל את המדורס ולהמשיכה זמן רב היו הבנים מלקטים עצים על הדרך ; ולישת הכבד ענין אחר הוא . אבל לפי הטעמים הכל ענין אחר . והביא מלייר איך האנשים וישים והטף כלם מתעסקים בזה . לעשות בונים למלכת השמים . היא הלכנה . וסיה מנהג עכו"ם להקריב לפניה ביום ראש חדש עוגות מלת ודגש : בונים . קר היו קוראים לאותן עוגות . ובתרגום היוני המיוחס לע' זקנים שמדור המלה . Chawonas והיא כתובה באולרות לשון יוכית . ואין לה שם בל' ימי . ואולי מן הסוריים והפניניים נודעה אל היונים (רוו') : למלכת : לא ראו לנקד פקדית כדי שלא לייחס מלכות השמים לדבר נכבד . ויש מפרשים לפי הנקוד כמו למלכת . כל' לבח השמים . והוא רחוק ; ורש"י פי' פקדית וכח שכן תרגם יונתן . ובספרינו אינו כן אלא לכוכבת שצ"א וגו' בפירוש ישעיה (II 338) הביא כי בל' סורי קוראים כוכבתיא (כוכב נקבה) לכוכב מנה . 8. Epraem II 458) . ולפי זה אם הנסח שלפנינו בתרגום יונתן הוא הישר . אפשר שהיתה דעת המהרגס לכבד מנה :

(כ) גתבת . כאלו חמת ה' היא מער של אש . לשון ומטר לא נתן ארלה (שמות ט' ל"ג) ולפיכך אחר על האדם ועל הבהמה ועל עץ השדה ועל פרי האדמה : ובערה ולא תבבה . החמה היוורת בצורת מער של אש לא תכבה כשחגיע לארץ . אבל תהיה בוערת והולכת :

(כא) עולותיכם ספו . הבאים לבס"מק היו מקריבים עולות כליל לס' וזמני שלמים שהיה בשרם נאכל . וירמיה אומר . אותן הבהמות שאחם מעלים עולה לס' חוכלו לעשותן זמני שלמים ולאכול את בשרם : כי עולותיכם לא לרצון : ספו משרש יסף . כמו רדו . או משרש ספה מן ספות חמאת על חמאת רד"ק (ורו') :

(כב) כי לא דברתי וגו' . איני כאלהי העמים אשר לפי מחשבת עובדיהם אינם מבקשים רק כבוד עצמם . עולות וזבחים וכיוצא בהם . אך אני מבקש מבני אדם שיעשו רצוני לטוב להם . וישמרו מצותי אשר יעשה אותן האדם ואי בהם ; על כן לא היתה החלית מצותי לאבותיכם על דברי עולה וזבח . אלא תחלה לוייתים עשרת הדברות ואח"כ המשפטים בין איש ובין רעו להקין החברה . ואח"כ אצותי שיעשו לי מקדש ויקריבו לי קרבנות . והנה כשאניכם שימרים משפטי . גם זבחיכם לא לרצון . ודון יצחק אומר כי לא טע על הקרבנות אלא אחר ששאו הטבל . וזה שקר כי אמנם מיד אחר מתן תורה

בארבעים יום ראשונים שהיה משם בזה באמרו לו פרשת תרומה ותורה המלכות
מעשה המשכן והמזבח ומלות התמידין (שמות כ"ט ל"ח). ומעשה העגל לא
היה סבה לשיטתו על אלה. אבל בהפך גרס עיכוב ואיחור לעשיית המשכן כי
בהיותם כמופים למקום לא היה ה' רוצה לשכן שכינתו בקרבם. ולא זאת אומרת
על מעשה המשכן עד שנחפיים להם. ע"י רש"י שמות ל"ג י"א. ויש שם טעות
סופר כי כתוב שם: ומסר לו לוחות אחרונות וירד והתחיל לזוותו על מלאכת
המשכן ועשאוהו וכו'. ומלת לזוותו משוּבֶּשֶׁת בלא ספק וז"ל לזוות או לזוּתם.
אח"כ חפשתי ומלאתי ביד ידי המשכיל והגבון הר"י אלמנ"י רש"י דפוס י"ש
נושן בלי מקום וזמן. ושם כתוב: והתחיל לזוותו במו"ן. והרמב"ן בהב"א לשון
רש"י כתב: התחיל לזוות בלא וי"ו ובלא נו"ן. ורש"י בפרשת עקב (דברים ט'
כ"ה) כתב וז"ל שהרי משכן לא נחשקך בו עד לאחר יום הכפורים כי בדרתו
מן ההר צוה להם על מלאכת המשכן עכ"ל. ואמנם גם דון יצחק מודה בזה
כי פרשת תרומה ותורה עם פסוק זה אשר תעשה על המזבח נאמרו קודם
מעשה העגל. אך בפירושו לפסוק זה כאשר תעשה על המזבח כתב שהקב"ה
לא צוה בקרבנות אלא אחרי מעשה העגל כשראה את העם כי ברע הוא ומוכן
לחטוא. אז נתן לפניהם התרופה לרפאות מחלתם בעת האורך בקרבנות. ומפני
זה אמר זה אשר תעשה על המזבח. לרה"ב שהחכיל הנכסף במעשה המזבח
ועבודת הכהנים אינו לכפרת העונות. אבל להקריב בו התמידין בצקר ובערב.
שהם לא היו לכפרת העונות. כ"א תודה לאלוה ית' על כל הטובה שהטיב
לעמו עכ"ל. והנני משיב א' כי אין בקרבנות לכפר על עונות. אלא על
השגגות. ז' כי גם בלעדי מעשה העגל ידוע היה לאל ולכל אדם כי העם
עלולים לחטוא ובפרט בשגגה. ג' כי ירמיה לא הזכיר כאן חטאת ואשם. אלא
עולה וזבח. ולא פי' היות כוונתו על בקרבנות הבאים על חטא. אלא על
קרבנות סתם. והנה גם דון יצחק מודה כי התמידין נלטו קודם מעשה העגל:
(כד) ויהיו לאחור. כמו הירדן יסב לאחור. היו הולכים ומתרחקים ממני
ולא מתקרבים אלי:

(כה) יום. כל יום: השכם ושלוות. השלימה היתה בכל בוקר. כלו' בתמידות:
(כו) ורא שמעו. כאלו האל הופך פכיו מהם. ואומר אל הנביא. אעפ"כ
לא שמעו אלי. ואח"כ ממשיך דבורו עם הנביא:
(כז) ודברת אליהם. וכמו שלא שמעו לשאר הנביאים כן לא ישמעו
גם אליך:

(כח) ואמרת אליהם. א"כ אין ראוי שתוכיחם עוד. אלא הגד להם קרעת
העמידה לבא עליהם: זה הגוי. מלת זה נאמרת פעמים רבות להורות
על המקום הזה. פה כאן. והיא בא לרוב ציונות ודרך צלות כמו מי זה מה
זה. והנה זה מלאך (מ"א י"ט ה'); כאן כהן היא להוראת מלת פה והיא
ציונות. והטעם כאלו אמר גם פה אחת הגוי. והנה זה הגוי כמו אחת הגוי.
וכיגאל בזה זה סיני (שופטים ה' ה'). ובהל"ס ס"ח ט') ל"ל עינו אחת סיני:

שמעו. לרדך להיות נטעם רביע [העומד במקום פשטא כשילטרכו בשלשה פשטין לבא זה אחר זה. כמו אבל שרה אשתך יולדת לך בן]. וכן הוא ברפום רע"ס: אברה האמונה ונכרתה מפיהם. ל"ל כלו מאמר א'. האמונה אברה מפיהם ונכרתה מפיהם:

(כט) גוי. כמו ויקס חיוז ויקרע את מעילו ויגז את ראשו. ואמר גוי בלשון נקבה כנגד הגוי שהוא זכר. כי הוא ממשיך העם לאשה. כמו שראינו במקומות הרבה. והנה הפסוק הזה הוא משלוש ענין הפסוק הקודם: נזרך. גדול השער נקרא כן ע"ש שהמיר מגדל שער (רד"ק): כי מאם ה' וימוש את דור עברתו. הפסיק הענין והסב פניו מהעם ואמר. מה טעם אמרתי אליהם גוי מרד וגו' ? מפני שמאם ה' ונטש את דור עברתו. ודור עברתו כמו על עם עברתי (ישעיה י' ו'). והוא כנוי לאנשי הדור ההוא: (לא) ובנו במות התפת. ל"ל כי אחר שהרס אותן יאשיהו ועמא אותן ע"י עזמות אדם. חזרו ובנו אותן בימי יהויקים. וזה טעם ובנו: התפת. ע' ישעיה ל' ל"ג: בגיא בן הגום. כך היה נקרא הגיא ההוא (והוא סמוך לירושלם) ע"ש בעליו מקדש. ומכאן נזר שם גיהנם למקום פורענות ואש. כי כן בגיא בן הגום היו הבנים נשרפים: א' אשר לא צויתי. לעשות דבר מה לכבודי. והם עשו זה לאלהי נכר (דון יצחק):

(לב) הנה ימים באים וגו'. הנה יאשיהו עמא את התפת ע"י שהשליך שם עזמות אדם. ועשה זה כדי שלא יוסיפו לעבוד שם ע"ז. כי לא היו עובדים אותם במקום עמא. וכל זה לא הועיל. כי חזרו ובנו במות התפת. על כן ירמיה אומר אחר שזה לא הועיל. הנה ה' מממא את התפת ע"ד אחרת שתועיל יותר. והוא שירבו החללים סביבות ירושלם עד שיהיה המקום ההוא נקרא גיא ההרגה לרובי האנשים אשר יהיו נהרגים שם ומרוב המתים ילטרכו ג"כ לקברם שם בתפת. כלן אחר שאין הרפואה מועלת להם. תועיל להם המכה: והיתה נבלת. כ"כ ירבו החללים. כי גם התפת לא יספיק להם. או לא יהיו להם קיברים:

(לד) קול שישון וקול שמחה. קול מזמרים ומנגנים בשעת שמחה. ופי' כגון בשמחת חתן וכלה:

ה.

(ה) בעת ההיא וגו'. גם זה קשור בענין שלמעלה. כי יאשיהו לקח עזמות אדם מן הקברים וישרוף על מזבחות ע"ז כדי לעמא אותם (מ"ב כ"ג ע"ז). וכל זה לא הועיל להרחיק העם מע"ז. על כן ירמיה מתנבא כי עזמות המתים והקברים והנהגים והנהגות וכל העם ע"ז יהיו מולאים מקבריהם. ואמנם איך יהיה הדבר הזה. אמר יירוממום כי האויבים יעשו זה כדי לשלול את המתים שהיו בעדי עדים. ואפשר ג"כ כי בהארץ המזרח קודם שחנקו